

37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Állam- és Jogtudományi Szekció

Budapest, 2025. március 24–26.

Rendező intézmény:

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

Állam- és Jog-
tudományi Szekció

**Quo vadis: A határon átnyúló stratégiai
pereskedés lehetősége Európában**

Kézirat lezárásának dátuma:

2024/04/05

Tartalom

1. Bevezetés.....	4
2. A vállalati társadalmi felelősségvállalás aktualitása	7
2.1. A vállalati társadalmi felelősségvállalás fogalma	8
2.2. A vállalati társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos problémák	9
2.3. A nemzetközi magánjog szerepe az emberi jogok védelmében	11
2.4. A vállalati fenntarthatósági átvilágítási irányelv	13
3. A határon átnyúló stratégiai pereskedés	13
3.1. A határon átnyúló stratégiai pereskedés sajátosságai.....	15
3.2. Nehézségek a stratégiai pereskedéssel kapcsolatban.....	17
4. A releváns joggyakorlat áttekintése	19
4.1. Az Egyesült Királyság bíróságainak joggyakorlata	19
4.1.1. Általános megfontolások az angol nemzetközi magánjoggal kapcsolatban	19
4.1.2. A „duty of care” megsértése.....	20
4.1.3. Lungowe v Vedanta ügy	22
4.1.4. Okpabi v Royal Dutch Shell	23
4.2. Az Egyesült Államok joggyakorlata.....	24
4.2.1. Általános megfontolások az amerikai nemzetközi magánjoggal kapcsolatban..	25
4.2.2. A Kiobel és azt követő amerikai joggyakorlat főbb szempontjai.....	27
5. A Brüsszeli joghatósági rezsim	29
5.1. A Brüsszel Ia. rendelet szabályozási szelleme.....	30
5.2. Az általános joghatóság.....	31
5.3. A jogellenes károkozással kapcsolatos joghatóság	32
5.4. A fióktelep, képviselő vagy más telephely feletti joghatóság.....	33
5.5. A pertársaságon alapuló joghatóság.....	33
6. Quo vadis Europa?	36
6.1. Extraterritorialitás és reflexív alkalmazás	36
6.2. Forum necessitatis.....	37
7. Összegzés	40
FELHASZNÁLT IRODALOM	42

1. Bevezetés

„A vállalatoknak egyetlen társadalmi felelősségük van: hogy erőforrásaikat oly módon használják, olyan tevékenységeket folytassanak, melyek növelik a vállalat profitját, betartva a szabályokat”,¹ fogalmazta meg Milton FRIEDMAN 1962-ben. FRIEDMAN szerint tehát a profitmaximalizálás tekinthető a vállalatok legfontosabb céljának,² amely gondolat vált a később Friedman-doktrínaként elhíresült állítás magjává.

Általános és evidens tapasztalatként írható le, hogy a vállalatok működésük során folyamatos profitnövelésre törekszenek. A hagyományos közgazdaságtani optimalizáción alapuló modellek is ezt hangsúlyozzák.³ Napjainkra azonban egyes nagyvállalatok lényegében az államokéhoz hasonló, sőt azt meghaladó gazdasági hatalommal rendelkeznek.⁴ Ennek fényében nehezen tartható fenn az a hagyományos elképzelés, miszerint a korporációk pusztán gazdasági szempontok által determinált célokat szolgálnának. Különösen igaz ez akkor, ha számba vesszük azon káros következményeket is, amelyeket a vállalatok profitszerzésre való törekvése okoz. E körben elsősorban a munkavállalókat, illetve a nagyvállalatok működésével érintett egyéb helyi közösségeket és környezetet érő sérelmekre, atrocitásokra gondolhatunk.

Mindemellett arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy a nemzetközi magánjog szerepe egyre inkább átalakulóban van.⁵ Egyrészt egyre fontosabbá válik a nemzetközi polgári eljárásjogi szabályrendszer, másrészt pedig annak a más jogterületekhez való kapcsolata is átfogalmazódik.⁶ Ennek az egyik látványos példája az emberi jogok érvényesítése területén figyelhető meg. A nemzetközi magánjog ugyanis biztosíthatja a bírósághoz fordulás jogát azon személyeknek is, akik saját hazájukban valamilyen okból kifolyólag az igényük érvényesítésében akadályoztatva lennének.

Jelen dolgozat célja a nagyvállalati felelősséget érintő stratégiai pereskedés bemutatása. Habár a stratégiai pereskedés nem feltétlenül új jelenség,⁷ de kétségtelen, hogy mára fokozott figyelem

¹ BRAUN Róbert: *Vállalati társadalmi felelősségvállalás: a vállalatok politikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2015. 50.

² MCCORQUODALE, Robert: The Litigation Landscape of Business and Human Rights. IN: MEERAN, Richard – Jahan MEERAN (eds.): *Human Rights Litigation against Multinationals in Practice*. Oxford, 2021. 2.

³ THALER, Richard H.: *The Making of Behavioral Economics: Misbehaving*. W W Norton & Co., 2015. 27.

⁴ WOUTERS, Jan – CHANET, Leen: Corporate Human Rights Responsibility: A European Perspective. *Northwestern Journal of International Human Rights*, Volume 6, Issue 2, 2008. 262.

⁵ VAN DEN EECKHOUT, Veerle: Promoting Human Rights within the Union: The Role of European Private International Law. *European Law Journal*, Volume 14 Issue 1, 2008, 105-127. 105.

⁶ Uo. 106.

⁷ ARISTOVA rámutat, hogy a terület a 20. század vége óta indult fejlődésnek. ARISTOVA, Ekaterina: Tort Litigation against Transnational Corporations in the English Courts: The Challenge of Jurisdiction. *Utrecht Law Review*. Volume 14, Issue 2, 2019. 6-21. 6.

övezi a szakirodalomban. Ennek oka, hogy az elmúlt években több mérőköveteknek tekinthető bírósági ítélet született, amelyek utat nyitottak az nem európai károsult csoportok európai bíróságok előtti igényérvényesítésének. A nagyvállalatok feletti joghatóság megteremtése ugyanis közel sem egyszerű. Noha számos harmadik világbeli jogsértés az európai székhelyű anyavállalatra vezethető vissza közvetetten, azok közvetlen okozója valójában a harmadik országbeli leányvállalat.

A dolgozat ennek fényében a rendelkezésre álló szakirodalmat, illetve az annak alapján kibontakozó problémákat összegzi a stratégiai pereskedéssel kapcsolatban felmerülő joghatósági kérdések felvázolása céljából. A stratégiai pereskedés bemutatására azonban nem elzárta, a jogrendszerektől függetlenül kerül sor. A dolgozat azt vizsgálja, hogy megállapíthatja-e egy európai uniós tagállami bíróság a joghatóságát olyan ügyben, ahol a jogsértés nem Európában, de egy európai székhelyű anyavállalat harmadik országbeli leányvállalatai működésével kapcsolatban merült fel.

Mindez azonban azt a kérdést is felveti, hogy feladata-e az Európai Uniónak, hogy a bírósághoz fordulás jogát olyan személyek vonatkozásában is elősegítse, akik alapvetően kívül esnének az uniós joghatósági rezsim hatályán.⁸ Kíváncsi volna egy ilyen „világbíró” létezése Európában? Mint azt látni fogjuk, eltérő álláspontok alakultak ki a különböző jogrendszerekben, ugyanakkor mindez hasznos lehet európai szempontból is. Így a későbbiekben felvázolásra kerül majd az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok joggyakorlata is.

A stratégiai pereskedés valóban jelentős kihívások elé állítja a hagyományos nemzetközi magánjogi paradigmákat, különösen a territorialitás és a szoros kapcsolóelvek tekintetében. Mindezek ellenére a dolgozat szerzője úgy véli, hogy a vállalati társadalmi felelősségvállalás térnyerése szükségessé teszi a nemzetközi magánjogi keretrendszer újragondolását. A globális gazdasági térben megvalósuló jogsértések kezeléséhez a jogi normák és joghatósági szabályok továbbfejlesztése elengedhetetlen ahhoz, hogy a nemzetközi jog a modern kihívásokra is megfelelő válaszokat tudjon adni.

⁸ Ahogy azt később látni fogjuk, a stratégiai perek jelen dolgozatban elfogadott értelmezése szerint olyan pereket kell érteni, ahol az európai székhelyű multinacionális anyavállalat harmadik országbeli leányvállalatával szemben lépnek fel a helyi közösség tagjai. Miután az alperes, vagyis a leányvállalat székhelye az Európai Unió területén kívül található, így a joghatósági szabályok sem vonatkoztathatók arra.

2. A vállalati társadalmi felelősségvállalás aktualitása

A bevezetőben Milton Friedmannak tulajdonított idézet a mai napig helytállónak tekinthető a multinacionális nagyvállalatok működési elvével kapcsolatban. A profitmaximalizáció alapjaiban hatja át a globális gazdaság működését. A világméretű ellátási láncban ugyanis jelentős szerep jut a hatékonyságnak: a nagyvállalatok úgy formálják a gazdasági láncolataikat, hogy minél kedvezőbb szabályozási környezetben (például alacsonyabb kártérítési összegek, enyhébb munkajogi követelmények) minél kisebb költség mellett működhessenek. A nagyvállalatok így például a gyártási kapacitásaik kihelyezése révén többször gazdaságilag fejletlenebb és ezáltal a nagytőkével szemben kiszolgáltatott országokkal kerülnek kapcsolatba.

A multinacionális vállalatok működése körében két országnak van meghatározó jelentősége. Ezen megkülönböztetés relatív, mindig egy konkrét vállalat szempontjából értelmezhető és az különösen a joghatósági kérdések vizsgálata miatt fontos. Egyrészt fontos hivatkozni a nagyvállalatok székhelye szerinti államra, amelyet a továbbiakban „küldő államnak” nevezek. A küldő állam kifejezést tehát azon európai uniós tagállamra használok, amelynek a területén a társaságnak vagy egyéb jogi személynek a Brüsszel Ia. rendelet 63. cikk (1) bekezdés szerinti létesítő okirat szerinti székhelye, központi ügyvezetése, vagy üzleti tevékenységének fő helye található.

A küldő állam mellett a nagyvállalatok azonban más országokkal is kapcsolatba kerülnek a működésük során. Ez utóbbira a „fogadó állam” elnevezést használok. A fogadó államot a globális ellátási láncolatba a multinacionális korporáció helyi leányvállalata kapcsolja be. A dolgozat szempontjából tehát fogadó államnak tekintendő minden Európai Unió kívüli ország, ahol olyan jogi személy került bejegyzésre, amely az ellátási láncolatban az Európai Unió területén székhellyel rendelkező társasághoz kapcsolódik. Így tipikusan a fogadó államban működik az európai anyavállalatok harmadik országbeli leányvállalata. Ahogy azt később látni fogjuk, ezen leányvállalatok önálló és az anyavállalatától eltérő jogi személyiséggel rendelkeznek, valamint kívül esnek az uniós joghatósági szabályok hatályán.

A küldő és a fogadó állam közötti kapcsolatot tehát a határon átnyúló befektetése révén egy multinacionális vállalat teremti meg. Ez a befektetés – többek között a már hivatkozott hatékonysági mérlegelés miatt is – mindenképpen előnyös a multinacionális vállalat számára, de a fogadó ország szempontjából is pozitív következményekkel járhat. E körben gondolhatunk akár a munkahelyteremtésre vagy éppen az adók formájában jelentkező bevételre. Ugyanakkor

a multinacionális nagytőke fogadó országban történő megjelenése nem kizárólag előnyöket hordoz, hanem számos problémát is magában rejt.

A profit vezérelte globális ellátási láncban a nagyvállalatok gyakran arra törekszenek, hogy kihasználják a fogadó országok szabályozási környezetét, amely mérvadó területeken – például a munkajog, az emberi jogok, a környezetvédelem vagy éppen az ezekkel kapcsolatos igényérvényesítés – sokszor enyhébb követelményeket támaszt, mint a küldő állam. Mindez azt is magában rejt, hogy a leányvállalatok a működésük során a legkülönbözőbb károkat okozhatják a környezetben, a fogadó állam természeti értékeiben vagy a helyi közösségek életében.⁹

Ugyanakkor a vállalatokra napjainkra már nem tekinthetünk kizárólag úgy, mint a tulajdonosok számára való haszonszerzés eszközére,¹⁰ amely minden egyéb jogi és erkölcsi követelmény alól mentesíthetné magát. Ahogy BRAUN Róbert rámutat, a vállalat egy komplex társadalmi hálózat befolyásos szereplője, amely nemcsak a jelenlegi, hanem a jövő generációit is befolyásolni tudja.¹¹ Ez a felismerés vezet el a vállalati társadalmi felelősségvállalás fogalmához, amely a vállalkozások fokozott felelősségét jelenti a működésük kedvezőtlen következményeier.

Az Európai Bizottság a vonatkozó Zöld Könyvében a társadalmi felelősségvállalást olyan koncepcióként határozza meg, „amely alapján a vállalatok önkéntes alapon társadalmi és környezeti szempontokat integrálnak üzleti tevékenységükbe és az érdekelt felekkel való kapcsolatukba”.¹² BRAUN Róbert – az előző definíciótól valamelyest eltérően – a fogalom alatt az érintettek (stakeholders) értékeinek és érdekeinek beépítését érti az üzleti működésbe.¹³ Noha a társadalmi felelősségvállalásnak jelenleg nincs egységes elméleti megalapozása, egyértelmű, hogy annak az emberi jogi és környezeti szempontok jelentik az esszenciáját.¹⁴

Az elmúlt években az európai jogalkotó is egyre fokozottabban foglalkozott a multinacionális vállalatokkal szembeni igényérvényesítés lehetőségével. A világméretű ellátási láncokon keresztül ugyanis számos olyan európai vállalat kapcsolódik be a nemzetközi kereskedelembe,

⁹ HUANG, Liping: Establishing Extraterritorial Jurisdiction of Home State for Investor Accountability: English and Dutch Anchoring Mechanism and an IIA Complement or Alternative. *Asian Journal of WTO and International Health Law and Policy*, Volume 16, Issue 2, 2021. 393-420. 395.

¹⁰ BRAUN, i.m.24.

¹¹ BRAUN, i.m.24.

¹² Az Európai Bizottság Zöld könyve a vállalati társadalmi felelősségvállalásról (2001).

¹³ BRAUN, i.m.27.

¹⁴ VAN CALSTER, Geert: *European Private International Law: Commercial Litigation in the EU*. Third Edition, Oxford, UK; New York, NY, Hart Publishing, Bloomsbury Publishing, 2021. 397.

amelyek fogadó államok sokaságával kerülnek kapcsolatba.¹⁵ A felülről kibontakozó szabályozási igény mellett a civil társadalom oldaláról is egyre nagyobb nyomás helyeződik a multinacionális vállalatokra az emberi jogi és környezeti szempontok érvényesítése érdekében.¹⁶ Így például az adott vállalat társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos szerepvállalása vagy annak hiánya, a vásárlók fogyasztási szokásait is befolyásolni tudja.¹⁷

2.1. A vállalati társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos problémák

A vállalati társadalmi felelősségvállalás azt a következményt vonja magával, hogy a nagyvállalatoknak meg kell felelniük bizonyos társadalmi és környezeti elvárásoknak. A vállalati társadalmi felelősség tényleges érvényesüléséhez garanciára van szükség, ilyen garanciaként pedig a jogi felelősségre vonás szolgálhat leginkább. Ugyanakkor jelenleg a nagyvállalatok a jogi felelőssége vonás valamennyi formája alól kimenekülnek.²⁴

A világgazdaság egyenlőtlenségeinek, káros következményeinek nyilvánvalóvá válásával azonban egyre erősödik az igény arra, hogy az az aszimmetrikus viszony, amely a tőkebefektetések nyomán a multinacionális vállalatok és a fogadó állambeli helyi közösségek kapcsolatát jellemzi, valamilyen formában kiegyenlítésre kerüljön.²⁵ Erre szolgálhatnak eszközül azok a bírósági ítéletek, amelyek a nagyvállalatok felelősségét állapítják meg az emberi jogi, környezetvédelmi vagy egyéb normák megszegéséért. Ezek az ítéletek olyan mérőföldkönek számító stratégiai perekben születtek, ahol a károsult csoportok közvetlenül az a károkozó leányvállalat anyavállalatával szemben léptek fel.²⁶

A stratégiai pereskedés átfogó jogi szabályozás hiányában esetről esetre alakul ki. Maga a „stratégiai pereskedés” kifejezés használata is megkérdőjelezhető, hiszen az ilyen perek nem feltétlenül a vállalati felelősség, mint magasabb rendű cél érvényesítésére irányulnak. Az ilyen

¹⁵ MARX, Axel – BRIGHT, Claire – WOUTERS, Jan (et. al): *Access to Legal Remedies for victims of corporate human rights abuses in third countries*. Brüsszel, 2019. Elérhető itt: <https://shorturl.at/ys3B4> (letöltés ideje: 2023. 11. 15.) 8.

¹⁶ MCCORQUODALE, i.m.2.

¹⁷ HORVÁTH Zsigmond: Ellátási láncszem – üzlet és emberi jogok nemzetközi magánjogi kérdései a KiK-ügy fényében. In: NEMESSÁNYI Zoltán (szerk.): *Nemzetközi Magánjogi Évkönyv 2023*. Budapest, ORAC Kiadó, 2023.119.

²⁴ AHMED, Mukarrum: Private International law and substantive issues in tort litigation against multinational companies in the English courts: recent UK Supreme Court decisions and post-Brexit implications. *Journal of Private International Law*, 2022. 58.

²⁵ AHMED, i.m.59.

²⁶ Jelen tanulmány a stratégiai pereket a következőképpen definiálja: a nagyvállalat működésének káros következményei által érintett fogadó állambeli károsult csoportok kollektív igényérvényítése (jellemzően kártérítés) a (károkozó) nagyvállalattal szemben, amely a küldő állam bírósága előtt folyik és amelyben a küldő állam joga kerül alkalmazásra. Lásd bővebben a 3. fejezetet.

esetek különlegessége abban rejlik, hogy azokban olyan megállapításokat tartalmazó bírósági döntések születnek, amelyek lehetővé teszik több, hasonló természetű per megindítását. Ezáltal ezen döntések utólag, hatásuk révén válnak „stratégiaivá”, ami egyfajta szakirodalmi absztrakciót jelent.

A stratégiai pereskedés mögött az a felismerés húzódik meg, hogy a sérelmet szenvedett csoportok igényei a fogadó állam fórumai előtt nem, vagy csak nagy nehézségek árán értelmezhető. Ezért merül fel egyre gyakrabban a küldő államok beavatkozásának szükségessége azoknak a károsult csoportoknak a védelme érdekében, akik egyébként nem tudnák érvényesíteni igényeiket. A küldő állam ugyanis a gyengébb kapcsolatot megkövetelő joghatósági szabályok révén megkönnyítheti e csoportok bírósághoz fordulását. Ugyanakkor az ilyen, túlzott joghatósági szabályok megjelenése a nyugati jogrendszerekben könnyen felvetheti az „imperializmus” és a „kolonializmus” vádját.²⁷ Ahogy Chambers rámutat, ez politikailag a küldő állam fogadó állam belügyeibe való beavatkozásának tekinthető.²⁸

Egy ilyen joghatósági megoldás nemcsak politikai, hanem jogi és diplomáciai szempontból is összetett problémákat vetne fel, különösen a fogadó állam szuverenitásának tiszteletben tartása és a nemzetközi kapcsolatok stabilitása tekintetében. A vállalati felelősség érdekében történő külső fellépés könnyen sértheti a fogadó állam területi szuverenitását, amely problémákat vethet fel az ítéletek elismerése és végrehajtása során, vagy akár diplomáciai feszültségeket is eredményezhet.³⁰ POESEN szintén rámutat az extraterritorialitás által felvetett nehézségekre, különösen az emberi jogok területén folytatott európai jogegységesítés kapcsán.³¹ Bár a beavatkozás morális alapon igazolható lehet, jogi és politikai szempontból az európai bíróságok világbírósként való fellépését jelentené.

Az extraterritoriális jogalkotással kapcsolatos aggályokat figyelembe véve sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a fogadó állam jogalkotása – mint a multinacionális vállalatok szabályozásának hagyományos eszköze – gyakran nem elegendő az emberi jogi és környezeti sérelmek megelőzéséhez. Ahhoz, hogy a vállalati társadalmi felelősség több legyen pusztán retorikai eszköznél, elengedhetetlen a hatékony jogi kikényszerítés. Mint ahogy később látni

²⁷ CHAMBERS, Rachel: An Evaluation of Two Key Extraterritorial Techniques to Bring Human Rights Standards to Bear on Corporate Misconduct – Jurisdictional dilemma raised / created by the use of the extraterritorial techniques. *Utrecht Law Review*, Volume 14, Issue 2, 2018. 22.

²⁸ Uo. 22.

³⁰ Uo. 22.

³¹ POESEN, Michiel: Civil Litigation Against Third-Country Defendants In The EU: Effective Access To Justice As A Rationale For European Harmonization Of The Law Of International Jurisdiction. *Common Market Law Review* 59, 2022, 1597-1632, 1613.

fogjuk, a jelenlegi esetjog alapján előfordulhat, hogy objektíve igazolható, szoros kapcsolat áll fenn a küldő állambeli anyavállalat és a fogadó állambeli leányvállalat között, amely megalapozza a küldő állam bíróságainak joghatóságát.³³

2.2. A nemzetközi magánjog szerepe az emberi jogok védelmében

A vállalatok, illetve azok tevékenysége által okozott jogsértések kívül esnek a nemzetközi közjog hatókörén. Ebből adódóan a korporációk „bűneivel” szembeni fellépés eszközeként a nemzetközi magánjog szolgálhat. SZABADOS Tamás rámutat, hogy bár a nemzetközi magánjog önmagában nem elégséges a multinacionális vállalatok által okozott károk megelőzésére, a joghatóságra és az alkalmazandó jogra vonatkozó szabályok révén mégis lehetőséget biztosíthat a károsultak számára a sikeres jogérvényesítésre.³⁴ Ennek eredményeként a nemzetközi magánjogi normarendszer a stratégiai pereskedés egyik legfontosabb eszközének tekinthető.

A nemzetközi magánjog európai szempontból az egyik leginkább egységesített jogterületnek tekinthető.³⁵ A nemzetközi magánjog „értéksemlegességéről” vagy „értéktelítettségéről” szóló vita hosszú múltra tekint vissza a szakirodalomban. MÁDL Ferenc szavaival élve, „a nemzetközi magánjog modern szemléletében e jogágat is jobban ki kell tenni az anyagi jogi értékrendek változásának, ezt a jogágat is alkalmassá kell tenni arra, hogy közelebb kerüljön a fórumok és jogalkotók anyagi jogi értékrendjéhez; e két érték között – mármint az anyagi jogi értékrend és a jogbiztonság között – teremtő együttjárást (konjunkciót) és nem diszjunkciót kell a gyakorlatban és az irodalomban megvalósítani.”³⁶

Az uniós nemzetközi magánjogi szabályrendszer egységesítése során politikai szabályozási célok is megjelentek az elfogadott normákban.³⁷ Így a kollíziós normák helyenként bizonyos értékeket közvetítenek, túlmutatva a szabályozás generális célkitűzésén, azaz a jogbiztonság és a kiszámíthatóság megteremtésén. Ez különösen igaz bizonyos egyensúlyhiányos helyzetekre, amelyre nézve a Brüsszel Ia. rendelet speciális joghatósági szabályokat tartalmaz. Ide sorolható a fogyasztókra, valamint a munkavállalókra vonatkozó szabályozás, amely a gyengébb fél védelmét helyezi előtérbe.

³³ Erre szolgálhat például az angol bíróságok esetjoga, amely a 4.1. alfejezetben kerül bemutatásra.

³⁴ SZABADOS Tamás: A multinacionális vállalatok által elkövetett emberi jogsértések és az Európai Unió nemzetközi magánjoga. IN: SOMSSICH Réka (szerk.): *Ratio et mensura Studia M. Király dedicata. Ünnepi dolgozatok Király Miklós 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, Elte Eötvös Kiadó, 2021. 151.

³⁵ POESEN, i.m.1597.

³⁶ MÁDL Ferenc: Érték vagy jogbiztonság a nemzetközi magánjogban. *Állam- és Jogtudomány* 1985/3. 414.

³⁷ VAN DEN EECKHOUT, 2008, i.m.109.

Szintén érdemes utalni azokra a helyzetekre, amelyekre MÁDL Ferenc az „utólagos vagy másodlagos kapcsolás” elnevezést használja. Ekkor a jogviszony valamely konkrét eleme nem a főszabály szerinti anyagi jogi jogrendszer alapján, hanem egy másik jogrendszer anyagi jogi szabályai szerint ítélandó meg.³⁸ Még ha a felek jogválasztása alapján eltérő jog is volna alkalmazandó a konkrét helyzetben, a fogyasztó érdekét akkor is saját joga értékrendje szerint rendeli védeni a jogi norma. MÁDL Ferenc szavaival élve az ilyen helyzetek az anyagi jogi értékrend egyfajta anyagi jogi igazságosság jelentős mértékű előtérbe állításának a megnyilatkozásaként értékelhetők.³⁹

Az írottak mellett érdemes felhívni a figyelmet az uniós nemzetközi magánjogi szabályrendszer jogalapjának változására is. A Brüsszeli rezsím létrehozása háttérében a belső piac megteremtésének gondolata húzódott meg. A négy szabadság mellett ugyanis kívánatos volt, hogy kvázi ötödik szabadságként a tagállamokban hozott ítéletek szabad mozgása is biztosított legyen. A belső piac „kiteljesedésével” napjainkra – az ítéletek szabad mozgása mellett – a hangsúly sokkal inkább a bírósághoz fordulás jogának biztosítása irányába tolódik. Ez a változás pedig felveti annak a kérdését, hogy az európai jogalkotót terheli-e további jogalkotási kötelezettség annak érdekében, hogy a nemzetközi eljárásjogi szabályrendszer harmadik országbeli személyekre is kiterjessze.

A vállalati társadalmi felelősségvállalás gondolatának erősödése könnyen lehet, hogy újfent olyan anyagi jogi értékként jelenhet meg, amely a nemzetközi magánjogi szabályrendszert is áthatja. Ehhez mindenekelőtt olyan számonkérhető és konkrét szabályokra van szükség, amely norma szinten jelenik meg. Ezen a téren is előrelépés figyelhető meg, hiszen 2024. május 24-én az Európai Unió Tanácsában megszületett a politikai megállapodás a vállalati fenntarthatósági átvilágítási irányelvről (Corporate Sustainability Due Diligence Directive), amely nagy előrelépést jelenthet a nagyvállalatok társadalmi felelőssége tekintetében.

³⁸ MÁDL, i.m.418.

³⁹ Uo. 418.

3. A határon átnyúló stratégiai pereskedés

A stratégiai pereskedéssel kapcsolatban számos különböző elnevezés használatos a szakirodalomban, amelyek a jelenség különböző aspektusát helyezik előtérbe. Így a fogalmat gyakran illetik az „emberi jogi pereskedés” (human rights litigation), „hatás pereskedés” (impact litigation), „próba ügy pereskedés” (test case litigation) vagy éppen a „szociális változás iránti pereskedés” (social change litigation) elnevezéssel.⁴⁷ E fogalmakból is látható, hogy a stratégiai pereskedés többnyire olyan célokat szolgál, amelyek túlmutatnak az egyes ügyeken, és az érintettek (stakeholders) szélesebb körének érdekeit hivatottak védeni.⁴⁸ A stratégiai pereskedés tehát morális célt hordoz, mivel a társadalmi reformot a bírósági eljárások révén kívánja előmozdítani.⁵⁰

A szakirodalomban ismert különböző elnevezések közül a jelen dolgozat a „stratégiai pereskedés” elnevezést használja. A fogalom alatt a nagyvállalat működésének káros következményei által érintett fogadó állambeli károsult csoportok kollektív igényérvényesítését (jellemzően kártérítés) értem a (károkozó) nagyvállalattal szemben, amely a küldő állam bírósága előtt folyik és amelyben a küldő állam joga kerül alkalmazásra. Álláspontom szerint a „stratégiai pereskedés” elnevezés juttatja leginkább kifejezésre a károsult csoportok szükségszerű forum shoppingját, amely az intézmény meghatározó jellemzője.

A stratégiai per tárgyát képező ügyek rendkívül változatosak lehetnek, ezért nem állítható fel egyszerű taxáció. Stratégiai per indult például egy pakisztáni textilgyárban bekövetkező, 259 munkás halálát okozó gyári tűz,⁵¹ vagy éppen olyan vízszennyezés miatt, amelyet egy zambiai rézbányából származó hulladék okozott,⁵² továbbá ide sorolható a Niger-deltában és annak környékén elhelyezett csővezetékekből származó olajszivárgással érintett több mint negyvenezer nigériai állampolgár ügye is.⁵³ A konkrét károsodással járó ügyek mellett olyan eljárás is ismert, amelyben a felperesek egy nagyvállalat igazgatótanácsának a felelősségét

⁴⁷ GOLDSTON, James A.: Public Interest Litigation in Central and Eastern Europe: Roots, Prospects, and Challenges. *Human Rights Quarterly*, 28, 2006, 492-527. 496.

⁴⁸ MIROCHA, Lukasz: Strategic Litigation: The Problem of the Abuse of Law and Other Critiques. *2019 FORUM PRAWNICZE*, 76, 2019. 77.

⁵⁰ SCHUCK, Peter H.: Public Law Litigation and Social Reform. *102 Yale Law Journal*, 1763, 1993. 1769.

⁵¹ BADER, Michael - SAAGE-MAAB, Miriam – TERWINDT, Carolijn: Strategic Litigation against the Misconduct of Multinational Enterprises: An anatomy of Jabir and Others v KiK. *Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, Volume 52, Issue 2., 2019, 156-171. 157.

⁵² Lungowe and Ors. v Vedanta Resources Plc and Konkola Copper Mines Plc [2017] EWCA Civ 1528.

⁵³ Okpabi and others v Royal Dutch Shell Plc and others [2021] UKSC 3

kívánták megállapítani azért, mert az irányításuk alatt a vállalat elmulasztotta megtenni a szükséges lépéseket a megfelelő környezetvédelmi stratégia kialakítása iránt.⁵⁴

Az idézett példák alapján megállapítható, hogy stratégiai pereskedés alapja valamilyen emberi jogi vagy környezeti szttenderd megsértése, amely tipikusan a globális ellátási láncban belül, az európai székhelyű anyavállalat fogadó országbeli leányvállalatának a működése során merül fel. A stratégiai perek célja annak megállapítása, hogy az Európán kívül elkövetett jogsértésért a leányvállalat mellett az európai anyavállalat is felelősséggel tartozik-e. Ebből következően a jogsértés áldozatai számára az európai bíróságok előtti igényérvényesítési lehetőség megteremtése az Európai Unió részéről úgy értelmezhető, mint az európai vállalatok Európán kívüli tevékenységéért való fokozott felelősségvállalás.⁵⁵

A stratégiai pereskedés egyfajta kollektív igényérvényesítést feltételez,⁵⁶ amelyre a károsult csoportok érdekében kerül sor. A területen ebből adódóan jelentős a nem kormányzati szervezetek (NGO) közreműködése, illetve az olyan sajátos finanszírozási módszerek is, amelyek a felperes csoportok igényérvényesítésének lehetőségét igyekeznek elősegíteni. Miután kollektív igényérvényesítésről van szó, felperesként jellemzően nagyszámú – esetenként több ezer – felperes jelenik meg.⁵⁷ A károsultak az eljárás során azt kívánják bizonyítani, hogy a leányvállalat működése során bekövetkezett jogsértés és az anyavállalat között olyan szoros kapcsolat áll fenn, amely megalapozza az európai bíróságok joghatóságát. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, egyes országok bíróságai ezen követelmény bizonyítottsága esetén megalapozottnak látják a joghatóságuk gyakorlását. A joggyakorlat elemzése előtt azonban érdemes feltárni azokat az okokat, amelyek az Európán kívüli felperesi csoportokat az európai fórumok előtti igényérvényesítésre sarkallják. Ehhez a stratégiai pereskedés jellemzőit szükséges megvizsgálni.

⁵⁴ Our groundbreaking case against Shell's Board of Directors comes to an end. Elérhető itt: <https://www.clientearth.org/latest/news/we-re-taking-legal-action-against-shell-s-board-for-mismanaging-climate-risk/> (letöltés ideje: 2024. 02. 24.)

⁵⁵ POESEN, i.m.1641.

⁵⁶ MIROCHA, i.m.78.

⁵⁷ *Ld. Lungowe and Ors. v Vedanta Resources Plc and Konkola Copper Mines Plc* [2017] EWCA Civ 1528. vagy *Okpabi and others v Royal Dutch Shell Plc and others* [2021] UKSC 3 ügyeket.

3.1. A határon átnyúló stratégiai pereskedés sajátosságai

Ahogy arra már utaltam, a stratégiai pereskedés felfogható egyfajta „szükségszerű” forum shoppingként is.⁵⁸ A felperes károsult csoportok ugyanis olyan bíróság előtt kívánják az igényüket érvényesíteni, ahol a legnagyobb eséllyel juthatnak megfelelő elégtételhez. Így nem meglepő, hogy a stratégiainak minősíthető, az emberi jogi és környezeti sérelmekkel kapcsolatos ügyeket tipikusan a károkozás helyétől eltérő ország fórumai előtt folytatják le.⁵⁹ Több olyan tényező is van, amely arra készteti a károsultakat, hogy a lakóhelyüktől eltérő államban pereljék a károkozót. ZERK az ilyen okok között említi a fogadó állam igazságszolgáltatási rendszerének pártatlanságával kapcsolatos hiányosságokat, a perköltségek finanszírozásának nehézségeit, valamint a küldő állam bíróságai előtti eljárásokban tapasztalható eljárásjogi előnyöket és a kártérítés összegének magasabb mértékét.⁶⁰

Tehát a forum shopping bizonyos mértékig szükségszerűnek is tekinthető, hiszen a fogadó államban a károsultak számára korlátozott jogérvényesítési lehetőség áll rendelkezésre.⁶¹ Ez a gondolatmenet a globalizáció és a nemzetközi kereskedelem logikáját követi, ahol a fejlett országokból a tőke a fejlődő, harmadik világbeli országok irányába áramlik.⁶² Márpedig a harmadik világbeli országok gyakran kiszolgáltatottak a külföldi tőkének, így nem szívesen lépnek fel a külföldi nagyvállalatok által okozott jogsértésekkel, környezetkárosításokkal szemben. Tovább nehezíti a sikeres fellépést a jogsértésekkel szemben az alulszabályozottság vagy éppen az alacsonyabb emberi jogi, környezetvédelmi vagy munkajogi sztenderdek alkalmazása. Ez az alapvető indoka annak, hogy a határon átnyúló emberi jogi és környezeti pereskedés során elsődlegesen az anyavállalat felelősségét igyekeznek megállapítani a károkozó leányvállalat működéséért. Ugyanis amennyiben a harmadik országban bekövetkezett károk összefüggésbe hozhatóak az anyavállalattal, úgy az európai bíróságok joghatósága is adott.

Az európai fórumok előtt tapasztalható eljárásjogi előnyök ráadásul – amennyiben annak feltételei fennállnak – kiegészülhetnek valamely uniós tagállam anyagi jogának az

⁵⁸ CHILDRESS III, Donald Earl: General Jurisdiction and the Transnational Law Market. 66 *Vanderbilt Law Review En Banc*, 197, 2014. 67-80. 69.

⁵⁹ ZERK, i.m.48.

⁶⁰ ZERK, i.m.48.

⁶¹ HUANG, i.m.396.

⁶² Ezzel kapcsolatban jegyzi meg HUANG, hogy ez a modell a napjainkra egyébként jelentősen megváltozott, hiszen a határon átnyúló gazdasági kapcsolatokban egyre inkább a fejlett gazdasággal rendelkező államok (például az Egyesült Államok vagy Németország) válnak fogadó állammá a külföldi beruházások szempontjából, küldő államként – azaz beruházóként - pedig olyan fejlődő gazdaságok jelennek meg, mint Kína vagy India. HUANG, i.m.396.

alkalmazásával is, amely tipikusan magasabb követelményszintet fogalmaz meg a nagyvállalatok működésével kapcsolatban. JOSEPH emellett utal arra a felperesi feltételezésre is, miszerint az anyavállalat gazdasági helyzetéből adódóan könnyebben eleget tud majd tenni az esetleges kártérítési kötelezettségének.⁶³

A határon átnyúló stratégiai pereskedés szempontjából felperesként a kiszolgáltatott helyzetben lévő fogyasztók, munkavállalók, illetve más sérelmet szenvedett, fogadó állambeli közösségek lépnek fel. Az igényérvényesítés formája szempontjából különbséget tehetünk a polgári és a büntető jogi igények között.⁶⁴ A stratégiai pereskedés szempontjából a polgári jogi igények a jellemzőbbek, egyrészt azért, mert a polgári ügyekben könnyebb a bizonyítás, másrészt pedig azért, mert az ilyen perek elsődleges célkitűzése az okozott kár reparálása.⁶⁵ Szintén tipikus, hogy az így előterjesztett igények a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályain alapulnak.⁶⁶

Az írottak alapján több tényező is magyarázatot ad arra, hogy a fejlődő országokban elkövetett emberi jogi sérelmek és környezeti károk esetén miért nem a károkozás helyén indítanak jogi eljárást. Ezek az esetek gyakran harmadik országbeli leányvállalatok tevékenységéhez kapcsolódnak. Ugyanakkor, figyelembe véve a fogadó ország gazdasági kiszolgáltatottságát a külföldi nagytőkével szemben, az adott államok kormányai gyakran nem képesek vagy nem hajlandók hatékonyan fellépni a jogsértések ellen.⁶⁷

Ráadásul ezek az ügyek tipikusan bonyolult bizonyítási kérdéseket vetnek fel, amelyhez tapasztalt és ebből kifolyólag költséges jogi képviseletre is szükség van.⁶⁸ A megfelelő szakértelem, illetve a finanszírozást segítő lehetőségek úgy szintén hiányoznak a fogadó országokban.⁶⁹ Ezek a körülmények vezetnek el a jogkeresőket az európai bíróságok előtti igényérvényesítéshez. A leányvállalatok anyavállalata ugyanis európai székhelyű, így kézenfekvő lehet a két társaságot együttesen perelni. De akkor mi képezi az akadályát az

⁶³ JOSEPH, Sarah: *Parent Corporation Liability in Transnational Human Rights Cases*. In: *Corporations and Transnational Human Right Litigation*. London, Hart Publishing, 2004. 129.

⁶⁴ MCCORQUODALE, i.m.9.

⁶⁵ Uo. 9.

⁶⁶ Uo. 9.

⁶⁷ NWAPI, Chilenye: *Jurisdiction by Necessity and the Regulation of the Transnational Corporate Actor*. 30(78) *Utrecht Journal of International and European Law* 24, 2014, 39.

⁶⁸ Uo. 39.

⁶⁹ SANGER, Andrew: *Symposium On Investor Responsibility: Corporate Responsibility In Domestic Courts: Still Out Of Reach?* *AJIL Unbound*, 2019, 113, 4-9. 5.

európai fórumok előtti igényérvényesítésnek? Leginkább az európai fórumokhoz való gyenge kapcsolat, amely akadályát képezi a joghatóság megállapításának.

3.2. Nehézségek a stratégiai pereskedéssel kapcsolatban

Láthattuk, hogy a stratégiai pereskedés célja az európai anyavállalat felelősségének megállapítása a leányvállalat működése során okozott károkért. A joghatósági okok részletes elemzése előtt érdemes rögzíteni, hogy az európai székhelyű anyavállalatok tekintetében természetesen adott az európai bíróságok joghatósága.⁷⁰ Azonban, tekintettel arra, hogy a jogsértést egy harmadik országbeli vállalat követi el az Európai Unió területén kívül, jelenleg nincs olyan joghatósági ok a Brüsszel Ia. rendelet rendszerében, amelyre hatékonyan lehetne hivatkozni az európai joghatóság megalapozásához.

Ez is rámutat arra, hogy a probléma forrása nagyrészt társasági jogi eredetű. Ahogy VAN CALSTER kiemeli, bár a multinacionális vállalatok gyakran egy világméretű „brandnév” alatt működnek, jogilag mégis egymástól elkülönült társasági entitásokként léteznek, az elkülönült jogi személyiség elvének megfelelően.⁷¹ Ez az elv akadályozza meg, hogy közvetlen kapcsolatot lehessen teremteni a leányvállalat tevékenysége által okozott jogsértés és az anyavállalat között, illetve hogy megállapítható legyen az anyavállalat felelőssége a leányvállalat működéséért. Az európai joghatósági rezsimben az általános joghatóság az alperes lakóhelyéhez, jogi személy esetében annak bejegyzett székhelyéhez kapcsolódik, így az általános, területi alapú joghatóság nem alkalmazható a leányvállalat vonatkozásában.⁷³ Mindebből tehát az következik, hogy a harmadik országban bekövetkezett jogsértés és az európai székhelyű anyavállalat közötti gyenge kapcsolat akadályát képezheti a joghatóság gyakorlásának.

E nehézségek ellenére néhány európai bíróság mégis megállapította, hogy bizonyos feltételek mellett az európai anyavállalat felelőssége fennállhat az olyan károkért, amelyek a leányvállalat tevékenységből vagy mulasztásából erednek.⁷⁴ Az ilyen döntések az anyavállalat leányvállalat feletti gondossági kötelezettségéből (duty of care) indulnak ki.⁷⁵ Ezen ítéletek azzal teremtik meg a kapcsolatot az anyavállalat és a jogsértés között, hogy megállapítják az anyavállalat gondossági kötelezettségének elmulasztását a leányvállalat felett, feltételezve, hogy a

⁷⁰ A Brüsszel Ia. rendelet 4. cikk szerinti általános joghatósági szabály szerint.

⁷¹ VAN CALSTER, i.m.408. MCCORQUODALE, i.m.11.

⁷³ HUANG, i.m.395.

⁷⁴ HUANG, i.m.401.

⁷⁵ MCCORQUODALE, i.m.12.

kötelezettség megfelelő teljesítése esetén a jogsértés nem következett volna be.⁷⁶ Ez azonban komoly bizonyítási terhet jelent, mivel a felperesnek bizonyítania kell, hogy az anyavállalat olyan mértékű befolyást gyakorolt a leányvállalat tevékenységére, amely megakadályozhatta volna a jogsértést.

⁷⁶ Erről részletesen lásd a következő, angol joggyakorlatról szóló alfejezetet.

4. A releváns joggyakorlat áttekintése

A stratégiai pereskedés Európában egyre nagyobb figyelmet kap mind a joggyakorlat, mind a szakirodalom terén. Ennek eredményeképpen számos ilyen típusú ügy jelent meg a világ különböző bíróságain, ami lehetőséget teremt a joggyakorlat nemzetközi összehasonlítására. E fejezet célja, hogy áttekintést nyújtson néhány meghatározó ország – különösen az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok – bíróságainak stratégiai pereskedéssel kapcsolatos gyakorlatáról, és bemutassa a legjelentősebb jogeseteket ezen jogrendszerekben.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő esetek kiemelkedő jelentőséggel bírnak, hiszen azok vizsgálata iránymutatásul szolgálhat az európai jogalkotó számára a különböző érdekek közötti mérlegelésben. A stratégiai pereskedéssel kapcsolatos két legfontosabb érdeket kell kiemelni:

- az uniós jogrendszer extraterritoriális alkalmazásának elkerülését és
- a harmadik országbeli károsult csoportok igényérvényesítési lehetőségének elősegítését.

Ezen érdekek közül szükségszerűen valamelyik irányba el kell billennie a mérleg nyelvének.

A fejezetben bemutatásra kerül, hogy az angol bíróságok miként teremtik meg a kapcsolatot az anyavállalat és a leányvállalat működése között; az amerikai bíróságok drasztikus szembefordulását korábbi gyakorlatukkal és hogy egyes uniós tagállamok hogyan alkalmazzák a saját nemzetközi magánjogi szabályaikat a multinacionális vállalatokkal szembeni igényérvényesítés elősegítése érdekében.

4.1. Az Egyesült Királyság bíróságainak joggyakorlata

Az Egyesült Királyság folyamatosan fejlődő joggyakorlattal rendelkezik a stratégiai pereskedés területén. A szigetország bíróságai már több esetben is megállapították a joghatóságukat az angol anyavállalatok harmadik országbeli leányvállalatai felett. A következőkben az Egyesült Királyság bíróságainak joggyakorlata kerül áttekintésre.

4.1.1. Általános megfontolások az angol nemzetközi magánjoggal kapcsolatban

Az angol bírósági esetjog áttekintése előtt érdemes néhány általános elvet felvázolni az angol nemzetközi magánjoggal kapcsolatban. Az angol nemzetközi magánjogot sokáig a common law és a civil jogi hagyomány keveredése jellemezte. Az angol bíróságok ugyanis a

hagyományos angol szabályok mellett – amennyiben annak hatálya alá eső ügyet kellett elbírálniuk – az Európai Unió keretei között létrehozott harmonizált jogszabályokat alkalmazták a joghatóság és az alkalmazandó jog megállapítására.

Az angol nemzetközi magánjogi common law komponense szempontjából nagy jelentősége van a területiségnek.⁷⁸ A hagyományos szabályok szerint egy személy felett az angol joghatóság akkor áll fenn, ha számára az úgy nevezett „claim form” (korábbi nevén: „writ”) kézbesítésre került Anglia vagy Wales területén.⁷⁹ Tehát az általános joghatóság az ország területén való jelenlétet feltételezi, ugyanakkor ez a joghatósági ok nem csak az ott kifejtett tevékenységekhez kapcsolódhat.⁸⁰ A személyes jelenlét mellett megalapozhatja a joghatóságot a perbe bocsátkozás, valamint a claim form határon kívülre való kézbesítése is.⁸¹

Az angol bíróságok tehát joghatóságot gyakorolhatnak egy külföldi alperessel szemben is, amennyiben az adott bíróság engedélyt ad a „claim form” Anglia és Wales területén kívülre való kézbesítésére.⁸² Ehhez szükség van arra, hogy valamely a Practice Direction 6B 3.1. bekezdésében szabályozott kapcsolóelv („gateway”) feltétele teljesüljön, az igény érvényesítése előreláthatóan sikeres legyen, hogy az angol bíróság legyen a megfelelő fórum az eljárásra.⁸³ A stratégiai perek körében a „szükséges és megfelelő fél” kapcsolóelv (necessary and proper party gateway) kerül alkalmazásra, amely megteremti annak a lehetőségét, hogy egy angol alperessel szembeni perbe egy külföldi alperes is bevonásra kerüljön, így egy Anglián kívüli személy (esetünkben a külföldi leányvállalat) és az angol székhelyű anyavállalat együttesen perelhető. A szükséges és megfelelő fél kapcsolóelve tehát a Brüsszel Ia. rendelet 8. cikk (1) bekezdésében szabályozott joghatósági okhoz hasonló logikát követ, de az nem az uniós, hanem az angol nemzeti szabályokon alapszik.

4.1.2. A „duty of care” megsértése

Az angol bíróságok gyakorlatából az következik, hogy nem létezik egy olyan általános doktrína, amely alapján közvetlenül levezethető lenne az angol anyavállalatok leányvállalataikért való felelőssége.⁸⁴ Így az anyavállalat és a felperesek közötti valamely jogi

⁷⁸ Aristova, i.m.9.

⁷⁹ HARTLEY, Trevor C.: Basic Principles Of Jurisdiction In Private International Law: The European Union, The United States And England. *International and Comparative Law Quarterly*, 2022; 71(1) 211-226. 214.

⁸⁰ Uo. 214-215.

⁸¹ Civil Procedure Rules 6.36, 6.37 és a Practice Direction 6B 3.1.

⁸² ARISTOVA, 2019, 11.

⁸³ ARISTOVA, 2019, 11.

⁸⁴ SANGER, i.m.6.

kötelesség fennállása alapozhatja meg az angol joghatóságot.⁸⁵ Az angol bíróságok elé kerülő ügyek alapján a gondossági kötelezettség (duty of care) tekinthető a szigetországban kirajzolódó joggyakorlat kulcsfogalmának,⁸⁶ amely képes az anyavállalathoz kötni a felperes által érvényesített igényt.

A kollektív igényérvényesítés során tehát a felperesek azáltal próbálják meg az anyavállalatot és a külföldön előidézett kárt kapcsolatba hozni egymással, hogy bizonyítják az anyavállalat mulasztását a leányvállalat működése fellett.⁸⁷ A mulasztásnak a gondossági kötelezettség körében kell bekövetkeznie, amely az anyavállalatot a leányvállalat működésével kapcsolatban terhelte.⁸⁸ Ha az anyavállalat a teljes vállalatcsoport irányítójaként tűntethető fel, úgy a leányvállalat működése során bekövetkező jogsérelem is az anya mulasztásának tulajdonítható. Így a károkozás helye Anglia lesz.⁸⁹ Ez a megközelítés feleltethető meg az egyébként szigorú területiségen alapuló angol nemzetközi magánjognak.

Ugyanakkor a két vállalat közötti kapcsolat bizonyítása sokszor nehéz és csak ritkán jár sikerrel. A *Connelly v RTZ* ügyben⁹⁰ például a felperesek azáltal próbálták kapcsolatba hozni az anyavállalatot a káreseménnyel, hogy az korábban különféle javaslatokat tett az egészségügyi, munkavédelmi és környezeti követelményekre vonatkozóan a leányvállalat számára. Az anyavállalat gondossági kötelezettsége a *Caparo Industries plc v Dickman* ügyben⁹¹ megfogalmazott háromlépcsős teszt alapján állapítható meg.⁹² Ez a kár előreláthatóságát (a), a felek közötti kapcsolat megfelelő közelségét követeli meg (b), illetve azt, hogy a felelősség telepítése igazságos és észszerű legyen (c). A (b) pontban említett feltétel tekinthető a gyakorlatban a legfontosabbnak, hiszen az annak a bizonyítását feltételezi, hogy az anyavállalat bizonyos mértékű irányítást és felügyeletet gyakorolt a leány működése felett.⁹³ A következőkben az angol gyakorlat legfontosabb ítéleteit, a *Lungowe v Vedanta* és az *Okpabi v Royal Dutch Shell* döntéseket fogom bemutatni, amelyek mérföldkőnek tekinthetők a nemzetközi emberi jogi jogérvényesítés szempontjából.

⁸⁵ HUANG, i.m.399.

⁸⁶ ARISTOVA, 2019, i.m. 7. és SANGER, i.m.5.

⁸⁷ ARISTOVA, 2019, i.m.7.

⁸⁸ Uo. 7.

⁸⁹ Uo. 9.

⁹⁰ *Connelly v RTZ Corporation Plc and Another* [1997] UKHL J0724-2

⁹¹ *Caparo Industries Plc v Dickman* [1990] UKHL 2

⁹² HUANG, i.m.399. ARISTOVA, i.m.7.

⁹³ Uo. 7.

4.1.3. Lungowe v Vedanta ügy

A Lungowe v Vedanta ügy jelentősége abban rejlik, hogy az angol Legfelsőbb Bíróság (Supreme Court) ebben az ítéletben elsőként, és a legmagasabb szintű jogi fórumként nyitott utat az anyavállalattal szembeni felelősség megállapításának. Az ügy külön érdekessége az uniós relevancia, mivel az eljárás időpontjában az Egyesült Királyságban még hatályban volt a Brüsszel Ia. rendelet. Ennek megfelelően az angol bíróság a joghatóság kérdését részben az uniós jogszabályok, részben pedig saját nemzeti szabályai alapján határozta meg. Az ügy alapját a Konkola Copper Mines (KCM) zambiai tevékenysége képezte, amely az angliai Vedanta Resources Limited leányvállalata volt.⁹⁴ 1826 zambiai lakos azért indított pert a két vállalat ellen, mert azt állították, hogy a Nchanga rézbányában folyó tevékenységük beszennyezte azon vízfolyásokat, amely mind a személyes, mind a mezőgazdasági célú vízellátásukat biztosította. A Nchanga rézbánya a Konkola Copper Mines (KCM) tulajdonában állt. A KCM rézbánya feletti tulajdonjoga egyértelmű helyzetet szült, de a felperesek a Vedanta felelősségét nem pusztán annak a KCM-ben lévő részvénytulajdonára alapozták.

A felperesek azt állították, hogy Vedanta különböző egészségügyi, biztonsági és környezeti szttenderdeket állapított meg a KCM számára, amely révén magasszintű irányítást és ellenőrzést gyakorolt a leányvállalat működése felett. Szerintük ez az anyavállalat felelősségét is megalapozta a harmadik országban elkövetett jogsértésekért. Az alperesek ezzel szemben azt hangsúlyozták, hogy a Vedanta-val szembeni igény csak „ürügyként” szolgál, hogy az angol bíróságok joghatósága megállapítható legyen, hiszen a felpereseknek valódi igénye csak a KCM-el szemben van. A KCM-el szembeni igény elbírálására pedig a zambiai fórumok is tökéletesen alkalmasak lennének.

Az ügy eldöntése során a gondatlanság common law szerinti fogalma volt meghatározó. Az eljáró Lord Briggs szerint, hogy az anyavállalat tartozott-e gondossági kötelességgel a leányvállalat irányába, „attól függ, hogy milyen mértékben és milyen módon élt az anyavállalat a lehetőségével, hogy átvegye, beavatkozzon, irányítsa, felügyelje vagy tanácsot adjon a leányvállalat érintett tevékenységeinek”⁹⁵ Ebből adódón a bíróság elegendőnek találta az általánosabb jellegű, csoportszintű üzleti modelleket ahhoz, hogy megalapozzák a Vedanta

⁹⁴ A KCM a Vedanta és a zambiai kormány közös tulajdonában állt.

⁹⁵ Lungowe v Vedanta, 49.: *“depends on the extent on which, and the way in which, the parent availed itself of the opportunity to take over, intervene in, control, supervise or advise the management of the relevant operations (including land use) of the subsidiary.”*

gondossági kötelességét, hiszen ez bizonyítja, hogy az anyavállalatnak pusztán lehetősége volt a leányvállalat irányítására.

4.1.4. Okpabi v Royal Dutch Shell

A Lungowe v Vedanta ügy által megkezdett folyamatot az Okpabi v Royal Dutch Shell folytatta, amely ügy hátterét a Royal Dutch Shell (a továbbiakban: RDS) nigériai leányvállalata, az SPDC által Nigériában okozott olajszennyezés adja. A több mint negyvenezer nigériai felperes (amelynek többsége az Ogale, míg kisebb része a Bille közösség tagja) az SPDC és az RDS felelősségét kívánták megállapítani a környezetkárosításért, amelyet állításuk szerint az üzemeltető vállalat gondatlan csővezeték karbantartása és felelőtlen olajszennyezési válaszlépései okoztak.⁹⁶

A felperesek az RDS felelősségét azáltal tartották megalapozottnak, hogy szerintük az Egyesült Királyságban bejegyzett anyavállalatot gondossági kötelesség terhelte a common law szabályai alapján, miután jelentős befolyást gyakorolt a leányvállalat irányítására és vezetésére. Ezt többek között a csoportszintű egészségügyi, biztonsági és környezetvédelmi szabályok és szabványok kihirdetésével, annak végrehajtásának felügyeletével és betartásával látták megalapozottnak.⁹⁷ A károsult csoportok tehát – az előző alfejezetben ismertetett angol szabályok szerint – a claim form Anglia és Wales területén kívülre kézbesítését kérték a bíróságtól azon az alapon, hogy az SPDC a „szükséges és megfelelő fél” (necessary and proper party) a perben. Mindezt az alperesek természetesen vitatták, szerintük ugyanis nem volt olyan tényleges, tárgyalható ügy az RDS (vagyis az anyavállalat), illetve a nigériai felperesek között, amely megalapozná az angol joghatóságot.

Az alsóbb fokú angol bíróságok szerint két feltételnek kellett volna teljesülnie ahhoz, hogy megállapítható legyen a kapcsolat az anyavállalat és a kár között. Először is arra kell válaszolni, hogy az anyavállalat – a vállalati láncon belüli magasabb szakértelme és tudása alapján – nagyobb eséllyel volt-e képes elhárítani a kár bekövetkezését és ebből adódóan indokolt-e a felelősséget is rá helyezni. Másodikként azt szükséges vizsgálni, hogy a leányvállalat a helyzetéből adódóan az anyára támaszkodik-e a működése során.⁹⁸ A bíróságok szerint ezen feltételek nem teljesültek, hiszen szerintük az anyavállalat által gyakorolt absztrakt kontroll

⁹⁶ ROORDA, Lucas – LEADER, Daniel: Okpabi v Shell and Four Nigerian Farmers v Shell: Parent Company Liability Back in Court. *Business and Human Rights Journal*, 6, 2021, 368-376. 370.

⁹⁷ ROORDA – LEADER, i.m.370.

⁹⁸ VAN CALSTER, i.m.409.

lehetősége (így önmagában az a tény, hogy részvényekkel rendelkezik a leányvállalatban) nem elegendő a felsőbb szintű szakértelem és tudás megalapozásához. Látható, hogy kissé más szavakkal, de az alsóbb fokú bíróságok a Caparo Industries Plc v Dickman ügyben kimunkált tesztet alkalmazták.

Az alsóbb fokú bíróságokhoz képest az angol Legfelsőbb Bíróság (Supreme Court) végül eltérő álláspontra helyezkedett: megerősítette, hogy az anyavállalatok gondossági kötelezettsége nem kivételes jellegű, hanem a kártérítési jog általános elvei alapján mérlegelendő. Ebből következően nem a Caparo Industries Plc v Dickman, hanem a Vedanta ügyben felvázolt teszt szerint szükséges mérlegelni. Ráadásul a Legfelsőbb Bíróság arra is rámutat, hogy az alsóbb fokú fórumok a saját joghatóságuk vizsgálata során már a konkrét bizonyítékok mérlegelésébe is belekezdték, ezáltal „mini-tárgyalásokat” folytattak le, amely az eljárás ezen előzetes szakaszában nem megfelelő. Ehelyett az eldöntendő kérdés ekkor arra szűkíthető le, hogy az alperes (RDS) vonatkozásában felhozott állítások „nyilvánvalóan alaptalanok-e”.⁹⁹ Ezzel kapcsolatban jegyzik meg a szakirodalomban, hogy a Legfelsőbb Bíróság utóbbi megállapítása további akadályokat gördet el az anyavállalattal szembeni igényérvényesítés tekintetében. A bizonyítási kérdések az eljárás előzetes szakaszában való megkövetelése sokszor ellehetetleníti a felperesek esélyeit, hiszen a legtöbb releváns bizonyítékot az alperes nagyvállalat belső dokumentumai jelentik, amely ekkor még nem áll a felperesek rendelkezésére.¹⁰⁰

Az Okpabi ügy jelentősége elsősorban abból fakad, hogy megerősítette a Vedanta ügyben tett megállapításokat. Az angol bíróságok tehát az anyavállalat felelősségével kapcsolatos ügyekben már nem a Caparo, hanem a Vedanta tesztet alkalmazzák, amely nem csak kivételes jelleggel, hanem általánosan is létezőnek tartja az anyavállalat gondossági köteletségét a leányok felett. Ugyan jelenleg még egyik eljárásban sem született meg a végső ítélet, de mindenképpen pozitív, hogy ilyen magas autoritású fórum elé került az ügy (az angol Legfelsőbb Bíróság) és állapította meg az angol joghatóságot.

4.2. Az Egyesült Államok joggyakorlata

Az Egyesült Államok szempontjából Alien Tort Claims Act (a továbbiakban: ATCA) képezi a legfontosabb jogszabályt, amely a külföldi felperesek számára segítségül szolgálhat a joghatóság megállapítására. Az ATCA ugyanis egy belső fórumot hoz létre a nemzetközi jog

⁹⁹ Uo. 370-371.

¹⁰⁰ HOPKINS – O’KELLY – HACKETT – PATTON, i.m.155.

megsértése esetére.¹⁰¹ Ugyanakkor mint azt látni fogjuk, az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága a *Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co.* ügyben korlátozta az ATCA alkalmazási lehetőségét az extraterritoriális vállalati jogsértések tekintetében.

SZABADOS Tamás mutat rá arra, hogy a Legfelsőbb Bíróság ATCA vonatkozásában alkalmazott megszorító értelmezése akár azt is eredményezheti, hogy az európai bíróságok egyre nagyobb szerephez juthatnak a multinacionális vállalatokkal kapcsolatos kártérítési perek elbírálásában.¹⁰² VAN HO kifejezetten az amerikai megszorító megközelítéssel köti össze azt, hogy egyre több károsult Európában (és különösen az Egyesült Királyságban) kívánja az igényeit érvényesíteni.¹⁰³ Ezáltal ennek eredményeként értékelhető a *Lungowe v Vedanta* és az *Okpabi v Royal Dutch Shell* ügy is.

4.2.1. Általános megfontolások az amerikai nemzetközi magánjoggal kapcsolatban

Az amerikai nemzetközi magánjog sok szempontból hasonlít az Egyesült Királyság szabályaira. Az amerikai bíróság joghatósága akkor állapítható meg természetes személyek felett, amennyiben a perindító iratot (az angol kifejezéssel megegyezően: „writ”) számára az Egyesült Államok területén kézbesítették.¹⁰⁴ Az amerikai joghatósági rezsimben is fontos szerepe van a területiségnek, hiszen az amerikai területén (akár ideiglenesen¹⁰⁵) tartózkodó személyek felett gyakorolható joghatóság.

Az amerikai joggyakorlattal kapcsolatban meghatározó jelentőségű az Alien Tort Claims Act (továbbiakban: ATS), amely az Egyesült Államok egyik legrégebbi jogszabályának tekinthető, hiszen az 1789-ben került elfogadásra. Az ATS joghatósággal ruházza fel az amerikai bíróságokat minden olyan idegen (harmadik országbeli állampolgár) által indított polgári peres igény elbírálására, amely kizárólag olyan jogsértésen alapul, amely ellentétes a nemzetközi joggal vagy az Egyesült Államok valamely szerződésével.¹⁰⁹ Az ATS alapján kibontakozó joggyakorlat szerint három feltétel alapozhatja meg az amerikai bíróságok joghatóságát: olyan polgári peres eljárás, amelyet idegen személy indít és a nemzetközi jog megsértésén alapul.¹¹⁰

¹⁰¹ VAN CALSTER, i.m.399.

¹⁰² SZABADOS, i.m.152.

¹⁰³ VAN HO, Tara: *Vedanta Resources Plc and Another v. Lungowe and Others. American Journal of International Law*. 2020; 114(1). 110-116. 114.

¹⁰⁴ HARLEY, i.m.214.

¹⁰⁵ *Burnham v. Superior Court of California*, 495 U.S. 604 ügyben mondta ki.

¹⁰⁹ Alien Tort Claims Act, 28 U.S.C. § 1350.

¹¹⁰ Ji, Ma: *Multinational Enterprises' Liability for the Acts of Their Offshore Subsidiaries: The Aftermath of Kiobel and Daimler. Michigan State International Law Review*, 23(2). 397-436. 413.

Az ATS körül széles joggyakorlat bontakozott ki az évtizedek során, de a jogszabály alkalmazása különösen az 1980-ban meghozott *Filártiga v. Pena-Irala* ítélet után terjedt el,¹¹¹ A *Filártiga* ügy volt az első jelentős eset, amelyben a törvényt sikeresen alkalmazták. A felperesek paraguayi állampolgárként indítottak keresetet a New York-i bíróság előtt *Pena-Irala* ellen, aki szintén paraguayi állampolgárként állításuk szerint kínzással ölte meg a család egyik tagját. Hiába kérte az alperes a *forum non conveniens* doktrínára hivatkozva a joghatóság hiányának megállapítását, az amerikai fórum arra jutott, hogy a kínzás a nemzetközi joggal ellentétes magatartás, és az ATS alkalmazásának többi feltétele is teljesült, így az ügyet a törvény alapján kell elbírálnia.¹¹²

Szintén kiemelendő eset a *Sosa v. Alvarez-Machain*¹¹³, amellyel a Legfelsőbb Bíróság tovább tisztázta az ATS alkalmazási körét és korlátait. A *Sosa* ügy alapján az ATS önmagában nem hoz létre új kereseti alapot, az pusztán joghatósági szabályokat rögzít. A Legfelsőbb Bíróság történeti kontextusból közelítette meg, hogy milyen nemzetközi jogi sérelem adhat alapot az igényérvényesítésre.¹¹⁴ Az ATS olyan nemzetközi jogellenes cselekményekre alkalmazható, amelyek bizonyos szempontból megfelelnek az Első Kongresszus gondolatiságának, történelmi paradigmájának.¹¹⁵ Ez azt jelenti, hogy a konkrét cselekménynek visszavezethetőnek kell lennie valamely olyan jogsérelemre, amelyet már a törvény 1789-es megalkotásakor is nemzetközi jogellenesnek gondoltak, hiszen a jogalkotó az ilyen cselekményeket kívánta szabályozni.¹¹⁶

Ebből következik, hogy az ATS alapján kizárólag akkor van lehetőség az amerikai fórumok előtti igényérvényesítésre, ha a konkrét jogellenes cselekmény illeszkedik az ATS történelmi paradigmájába, valamint a jogsértés egyértelműen meghatározható és az általánosan elfogadott nemzetközi jogi normán alapul.¹¹⁷ Utóbbi követelmény lényegében azt jelenti, hogy az adott cselekmény jogellenes jellegének univerzálisan elfogadottnak kell lennie.¹¹⁸ Így tehát a *Sosa*

¹¹¹ PAUST, Jordan J.: This History, Nature and Reach of the Alien Tort Claims Act. *Florida Journal of International Law*, Volume 16. Issue 2. 2004. 249-266. 252.

¹¹² *Filártiga v. Pena-Irala* 630 F.2d 876 (2d Cir. 1980)

¹¹³ *Sosa v. Alvarez-Machain*, 542 U.S. 692 (2004)

¹¹⁴ KONTOROVICH, Eugene: Implementing *Sosa v. Alvarez-Machain*: What Piracy Reveals about the Limits of the Alien Tort Statute. *Notre Dame Law Review* 80. Issue 1. 2004. 111-162. 121-122.

¹¹⁵ Uo. 121.

¹¹⁶ Uo. 121.

¹¹⁷ *Sosa v. Alvarez-Machain*, 542 U.S. 692 (2004)

¹¹⁸ KONTOROVICH, i.m.121.

ítélet korlátozta, de egyben konkretizálta is az elvárásokat azon külföldi felperesekkel szemben, akik a szövetségi bíróságok előtt kívánnak fellépni az őket ért jogsértés miatt.

4.2.2. A Kiobel és azt követő amerikai joggyakorlat főbb szempontjai

Az ATS alkalmazása szempontjából a *Kiobel v. Royal Dutch Shell* ügy jelentette a következő – az anyavállalatok felelősségével kapcsolatos ügyekben pedig az utolsó – lépést. A Royal Dutch Shell által Nigériában elkövetett jogsértésekkel kapcsolatban arra jutott az eljáró amerikai bíróság, hogy precedens hiányában nem vezethető le a vállalatok felelőssége a nemzetközi jog megsértéséért.¹¹⁹ A korporációk nem alanyai a nemzetközi közjognak, éppen emiatt tekinthető a nemzetközi magánjog az emberi jogi és környezeti pereskedés eszközének.

Négy olyan elv azonosítható az amerikai joggyakorlat alapján, amelyek akadályát képezhetik annak, hogy az amerikai fórumok előtt ismét megjelenjen a transznacionális emberi jogi pereskedés. Ez a *forum non conveniens*, az extraterritorialitás elleni vélelem elve, a személyes joghatóság követelménye és a *comity* elve.¹²⁰ Az említett elvek egy része specifikusan az angolszász jogrendszerre jellemző, bizonyos rendelkezéseknek azonban Európa szempontjából is relevanciája lehet.

A *forum non conveniens* doktrína következtében az amerikai bíróságok – az angol társaikhoz hasonlóan – mérlegelik, hogy melyik a legalkalmasabb fórum az adott ügyben való eljárásra.¹²¹ Az *Owusu v Jackson* ügyben¹²² az EUB elvetette a *forum non conveniens* doktrína alkalmazásának lehetőségét a Brüsszel Ia. hatálya alá tartozó ügyek vonatkozásában.

Az extraterritorialitás elleni vélelmet az amerikai Legfelsőbb Bíróság (Supreme Court) a *Morrison v. National Australia Bank* ügyben¹²³ fogalmazta meg. Eszerint, ha egy jogszabály nem rendelkezik kifejezetten az extraterritoriális hatályáról, akkor úgy kell tekinteni, hogy ezen sajátossággal nem rendelkezik. Utóbb a bíróság a *Kiobel* ügyben az ATS vonatkozásában is érvényesnek találta ezt az elvet, hiszen annak történeti kontextusából, a szövegének értelmezéséből nem tudott ellentétes eredményre következtetni.¹²⁴ Az extraterritorialitás

¹¹⁹ VAN CALSTER, i.m.401.

¹²⁰ Ji, Ma: Multinational Enterprises' Liability for the Acts of Their Offshore Subsidiaries: The Aftermath of *Kiobel* and *Daimler*. *Michigan State International Law Review*, 23(2). 417-421.

¹²¹ Ji, i.m.417.

¹²² C-281/02 *Andrew Owusu v N.B. Jackson, trading as 'Villa Holidays Bal-Inn Villas' and Others*. ECLI:EU:C:2005:120

¹²³ *Morrison v. National Australia Bank Ltd.*, 561 U.S. 247 (2010)

¹²⁴ VAN CALSTER, i.m.402.

vélelme még akkor sem dől meg, ha egyébként egy vállalat jelen van az Egyesült Államok területén, hiszen ehhez jelentős kapcsolatra van szükség az ország területével. Érdekes utalni arra, hogy az EUB általánosan nem mondta ki az extraterritorialitás elleni vélelem elvét, de a Brüsszel Ia. rendelet jelenlegi formájában – egy szűk esetkörtől eltekintve – nem terjed ki a harmadik országbeli alperesekre.

A személyes joghatóság azt jelenti, hogy külföldi alperesekkel szembeni igényérvényesítés akkor lehetséges az amerikai fórumok előtt, ha azok legalább minimális kapcsolatban állnak az Egyesült Államokkal, ezzel eleget téve a személyes joghatóság követelményének.¹²⁵ A brüsszeli joghatósági rezsím szempontjából az általános joghatósági szabálynak feleltethető meg, amely nem teszi lehetővé az Unió területén székhellyel (lakóhellyel) nem rendelkező alperesekkel szembeni igényérvényesítést.

A comity elve szerint egy joghatóságnak el kell ismernie és érvényre kell juttatnia a más joghatóságokban hozott bírósági határozatokat, kivéve, ha ez a saját közrendjét sérti.¹²⁶ A comity tehát szorosan kapcsolódik más állam szuverenitásának a tiszteletben tartásához, hiszen azt diktálja, hogy az amerikai bíróság ne járjon el olyan ügyben, amelyet külföldi bíróságon tárgyalnak vagy tárgyalhatnak.¹²⁷ A Kiobel ügy tehát kizárta az ATS alapján történő igényérvényesítés lehetőségét a nagyvállalatokkal szemben

¹²⁵ Ji, i.m.417.

¹²⁶ BLEIMAIER, John Kuhn: The Doctrine of Comity in Private International Law. *The Catholic Lawyer*, Volume 24. Issue 4, 1979. 327.

¹²⁷ RUBIO – YIANNIBAS, i.m.26.

5. A Brüsszeli joghatósági rezsím

A külföldi joggyakorlat áttekintését követően érdemes megvizsgálni, hogy a Brüsszel Ia. rendelet által létrehozott, egységesített uniós joghatósági rezsím keretei között van-e lehetőség stratégiai pereskedésre. Így a következőkben azon joghatósági okokat mutatom be, amelyek relevanciával bírhatnak a vizsgált kérdéssel kapcsolatban.

Mindenekelőtt fontos rögzíteni, hogy a Brüsszel Ia. rendelet polgári és kereskedelmi ügyekben alkalmazandó,¹²⁹ amely autonóm, önálló módon értelmezést hordoz.¹³⁰ A multinacionális vállalatok elleni emberi jogi és környezeti perekre kiterjedhet a rendelet hatálya, azonban - a korábbi célkitűzések ellenére - a joganyag semmilyen speciális rendelkezést nem tartalmaz a környezeti és emberi jogi perek vonatkozásában.

Az uniós joghatósági rezsím mellett jelentőséggel bírnak a tagállamok saját, nemzetközi magánjogi szabályai is. Az ilyen nemzeti szintű kollíziós szabályokat, az úgynevezett fennmaradó joghatóságot (residual jurisdiction; autonomes Recht; droit résiduel) az jellemzi, hogy azok akkor kerülhetnek előtérbe, amikor az uniós jog nem alkalmazható.¹³¹ Magyarország esetében ez természetesen a nemzetközi magánjogról (a továbbiakban: „Nmjtv.”) szóló 2017. évi XXVIII. törvényt jelenti.

A fennmaradó joghatóság szabályai nem csak kiegészíthetik az uniós jogot, de sok szempontból példával is szolgálhatnak annak. Így például számos tagállam nemzeti kódexe rendelkezik a – később külön is részletezett – forum necessitatis joghatósági okról. Az ilyen tagállami példák nagy jelentőséggel bírnak, hiszen – nem előrevetítve e dolgozat végső konklúzióját – a jelenlegi joghatósági rendszer elégtelen ahhoz, hogy kizárólag az uniós jog felhasználásával lehessen fellépni a külföldi alperesekkel szemben. Ezért az eredményes stratégiai pereskedéshez a jelenlegi uniós joghatósági szabályok átalakítása, pontosabban annak szűk körben történő kiterjesztése szükséges, méghozzá az Európai Unión kívüli harmadik országbeli alperesekre.

¹²⁹ Brüsszel Ia. rendelet

¹³⁰ KENGYEL Miklós – HARSÁGI Viktória: Európai polgári eljárásjog. Budapest, Osiris tankönyvek, 2009. 60.

¹³¹ VAN CALSTER, i.m.408. Ezt láthatjuk tipikusan a Brüsszel Ia. rendelet 8. cikk (1) bekezdése szerinti joghatósági okkal vonatkozásában is, amely jelenleg nem alkalmazható harmadik országbeli személyek tekintetében. Néhány ország, így például az Egyesült Királyság vagy Hollandia ugyanakkor rendelkeznek olyan nemzeti szintű szabállyal, amelyek a hivatkozott rendelkezéshez hasonló logikát alkalmazza, de az Európai Unión kívüli személyekkel szemben is alkalmazható.

5.1. A Brüsszel Ia. rendelet szabályozási szelleme

A kiszámíthatóság és jogbiztonság megteremtése a Brüsszel Ia. rendelet vezérmotívumának tekinthető.¹³² Ez indokolja azt is, hogy a joghatóságot általában az alperes lakóhelye határozza meg. Bizonyos esetekben ugyanakkor előfordulhat, hogy a jogvita tárgya vagy a felek szerződéses szabadsága eltérő kapcsolóelvet indokol.¹³³ Az igazságszolgáltatás megbízható működésének előmozdítása érdekében a bíróság és a per közötti szoros kapcsolaton alapuló vagylagos joghatósági okok is léteznek. A szoros kapcsolat ilyenkor tehát elengedhetetlen a jogbiztonság, és amiatt, hogy az alperes ellen ne indítsanak olyan tagállamban eljárást, amelyre észszerűen nem számíthatott.¹³⁴

Emellett azt is érdemes feleleveníteni, hogy nem példa nélküli a Brüsszel Ia. rendelet rendszerében sem, hogy a kollíziós szabályok közvetítésével bizonyos anyagi jogi értékek, szabályozási célok kerülnek előtérbe.¹³⁵ Mindazonáltal a kiszámíthatóság értéke és célja főszabálynak tekinthető, így a stratégiai pereskedés körében olyan releváns tényezőket, mint a harmadik ország bírósági szervezetének alkalmassága az ügy eldöntésére, az uniós joghatósági rezsím nem vesz figyelembe.¹³⁶ A joghatóság elosztásánál az ilyen szempontok mérlegelése irreleváns, hiszen azt a jogalkotó a per és a bíróság közötti kapcsolat közelségére alapítja. Sőt, ahogy HORVÁTH rámutat, a nemzetközi magánjog általánosságban minden állam jogi és bírósági rendszerét egyenlően alkalmasnak tekinti az adott ügyben való eljárásra.¹³⁷

A modern államokban a joghatóság és a szuverenitás fogalma lényegében elválaszthatatlan fogalmak.¹³⁸ A harmadik országok szuverenitásának a tiszteletben tartása vonja maga után azt az „önkorlátozást”, amely az európai joghatósági rendszerben is megjelenik. A tagállamok kódexeiben megjelenő forum necessitatis vagy éppen az ATS-hez hasonló széles alkalmazási körű szabályt nem találhatunk. Az uniós rezsím nem kíván túlterjeszkedni az Európai Unió határain. Ha az kivételesen meg is történik, arra valamilyen anyagi jogi, védendőnek tartott érték miatt kerül sor. Miután a szabályrendszer „néma” a stratégiai pereskedés tekintetében,

¹³² Brüsszel Ia. rendelet (15)

¹³³ Brüsszel Ia. rendelet (15)

¹³⁴ Brüsszel Ia. rendelet (16)

¹³⁵ Ld. például a Brüsszel Ia. rendelet II. fejezet 3., 4., 5. szakasz

¹³⁶ HORVÁTH, i.m.119.

¹³⁷ Uo. 119.

¹³⁸ European Parliament, Directorate-General for Internal Policies of the Union, Fötschl, A., Romano, G., Mari, L. et al., Possibility and terms for applying Brussels I regulation (recast) to extra-EU disputes, Pretelli, I.(editor), Heckendorn Urscheler, L.(editor), Publications Office, 2014, <https://shorturl.at/3kLob> (letöltés ideje: 2023. 12. 21.)

így az uniós rezsimben anyavállalatok és leányvállalatok felelősségre vonása jelenleg nem azonosítható védendő értéként.

Véleményem szerint a globális ellátási lánc kialakulásával megkérdőjelezhető, hogy ez az önkorlátozás továbbra is időtállóan tekinthető-e. Korábban már utaltam arra, hogy a stratégiai pereskedés az Európai Unió részéről lényegében az európai vállalatokhoz köthető, harmadik országokban elkövetett jogsértésekért való felelősségvállalásnak tekinthető. Így a következőkben azon joghatósági okokat mutatom be, amelyek relevanciával bírhatnak a stratégiai pereskedés körében.

5.2. Az általános joghatóság

A Brüsszel Ia. rendelet főszabályként az „actor sequitur forum rei” elvét követi. Így a rendelet 4. cikkével összhangban „valamely tagállamban lakóhellyel rendelkező személy, állampolgárságára való tekintet nélkül, az adott tagállam bíróságai előtt perelhető”: A jogi személyek vonatkozásában a „székhely” az irányadó, amely megegyezik a létesítő okirat szerinti székhellyel, a hellyel, ahol a központi ügyvezetése vagy üzleti tevékenységének fő helye található.¹⁴⁰ A rendelet a lakóhelyen kívül más követelményt nem fűz az általános joghatósághoz, így az alperes állampolgárságának a szabály alkalmazása szempontjából nincs jelentősége.

A Brüsszel Ia. rendelet tekintetében továbbra is az alperes Európai Unió területén való lakóhelye a fő joghatósági ok.¹⁴³ Ugyanakkor három joghatósági ok vonatkozásában változás következett be és immáron léteznek kivételek a főszabály alól. Az Unióban való lakóhely követelménye a fogyasztói, az egyedi munkaszerződések és a joghatósági megállapodás vonatkozásában kikerült a rendeletből.¹⁴⁴ Így e szűk körben a rendelet a harmadik országok vonatkozásában is alkalmazandó.

A Brüsszel Ia. rendelet általános szabályából következik, hogy az európai bíróságok joghatósággal rendelkeznek az Európai Unió területén székhellyel rendelkező anyavállalatok felett. Tekintettel azonban arra, hogy a 4. cikk alkalmazása az Európai Unióban való székhelyet feltételezi, így az Unión kívüli leányvállalatokkal szemben a rendelkezés nem alkalmazható.

¹⁴⁰ Brüsszel Ia. rendelet, 63. cikk.

¹⁴³ VAN CALSTER, i.m.29.

¹⁴⁴ Uo. 29.

Az utóbbiak tekintetében legfeljebb a tagállami rendelkezések alapján állapítható meg a joghatóság.¹⁴⁵

Ugyanakkor az esetjogban találhatunk példát, arra, hogy a felperesek az általános joghatósági szabályra hivatkozással igyekeztek igényt érvényesíteni az angol bíróságok előtt a külföldi anyavállalattal szembeni igényük érvényesítésére. A *Young v Anglo American South Africa Limited et al*¹⁴⁶ ügyben a felperesek megpróbálták bizonyítani, hogy a leányvállalat Brüsszel Ia. rendelet 63. cikk (1) bekezdés b) pontja szerinti központi ügyvezetésének helye Angliában található. A *Young* ügy példával szolgálhat, hogy az eredményes forum shopping érdekében a felperesek kifejezetten „kreatív” módon próbálják meg a kereseti kérelmüket megfogalmazni, ám ez a konkrét ügyben nem járt sikerrel.

5.3. A jogellenes károkozással kapcsolatos joghatóság

Az általános joghatóság mellett a Brüsszel Ia. rendelt 7. cikkének (2) bekezdése szerinti jogellenes károkozással kapcsolatos joghatósági ok alkalmazási lehetőségét is érdemes megvizsgálni a stratégiai perekkel kapcsolatban. Az EUB joggyakorlata ugyanis a jogellenes károkozással kapcsolatban különbséget tesz a károkozás helye (*locus delicti commissi*) és a kár bekövetkeztének a helye (*locus damni*) között. Ezen különös joghatósági ok mindkét helyen megnyitja a perindítási jogosultságot a felperes számára.

A szakirodalomban olyan álláspont is ismert, miszerint a károkozás helye eleve az anyavállalat székhelye szerinti állammal azonosítható, itt születnek meg azok a döntések, amelyek a harmadik ország területén bekövetkező jogsérelemhez vezetnek.¹⁴⁷ Ez a megközelítés nagyban az angol joggyakorlatot veszi alapul, ahol a gondossági kötelesség megsértése indokolhatja az anyavállalat és a leányvállalat együttes perlését.

A károkozással kapcsolatos joghatósági ok ugyanakkor kizárólag az anyavállalat vonatkozásában nyújthat segítséget, hiszen a Brüsszel Ia. rendelet jelenlegi rendszerében az nem hívható fel harmadik országbeli alperesekkel szemben. Az anyavállalat vonatkozásában történő alkalmazása viszont szükségtelen, hiszen az anyavállalat felett eleve adott a tagállami

¹⁴⁵ SZABADOS, i.m.156.

¹⁴⁶ *Young v Anglo American South Africa Limited et al.* [2014] EWCA, Civ, 1130.

¹⁴⁷ JAGERS, Nicola M. – VAN DER HEIJDEN, Marie-Jose: Corporate Human Rights Violations: The Feasibility of Civil Recourse in the Netherlands. *Brooklyn Journal of International Law*, Volume 33, Issue 3. 2008. 834-870. 846.

joghatóság az általános joghatósági szabály révén.¹⁴⁸ Az igazi nehézséget az Európához nem köthető és az uniós szabályok hatályán kívül eső leányvállalat feletti joghatóság megteremtése jelenti, amely tekintetében a jelen kapcsolóelv nem vezet előbbre.

5.4. A pertársaságon alapuló joghatóság

A Brüsszel Ia. rendelet 8. cikk (1) bekezdése a pertársaságon alapuló joghatóságot szabályozza. Az említett rendelkezés értelmében „valamely tagállamban lakóhellyel rendelkező személy perelhető továbbá: (1) amennyiben több személy együttes perlése esetén az adott személy az alperesek egyike, bármely alperes lakóhelyének vagy székhelyének bírósága előtt, feltéve, hogy a keresetek között olyan szoros kapcsolat áll fenn, hogy az elkülönített eljárásokban hozott, egymásnak ellentmondó határozatok elkerülése érdekében célszerű azokat együttesen tárgyalni és róluk együtt határozni”.

A pertársaságon alapuló joghatóság egy azon speciális joghatósági okok közül, amelyek lehetővé teszik, hogy az alperest a lakóhelyétől eltérő tagállam bíróságai előtt is pereljék. Az angol nyelvű szakirodalom a 8. cikk (1) bekezdést egyfajta „lehorgonyozásnak” (anchoring mechanism) nevezi.¹⁵¹ Az uniós szabály mellett több tagállami kódexben is megjelenik hasonló rendelkezés. Ilyen például az angol nemzetközi magánjogban ismert „szükséges és megfelelő fél” kapcsolóelv.¹⁵² Ahogy az angol kapcsolóelv létjogosultsága az angol bíróságok és az elbírálandó ügy közötti gyenge kapcsolatra tekintettel megkérdőjeleződik,¹⁵³ úgy a stratégiai pereskedéssel kapcsolatban a pertársaságon alapuló joghatóságra való hivatkozás sem kritika nélküli.¹⁵⁴ Az Egyesült Királyság mellett Hollandiában is létezik egy a 8. cikk (1) bekezdést tükröző nemzeti szabály,¹⁵⁵ ami ráadásul már stratégiai perekben alkalmazást is nyert.

Ezen kollíziós szabály akkor alkalmazható, ha az alperes lakóhelye az ügyben megkeresett bíróság tagállamában van, mert a lakóhelytől eltérő joghatósági ok nem szolgálhat alapul.¹⁵⁶ Az

¹⁴⁸ VAN DEN EECKHOUT: Corporate Human Rights Violations and Private International Law: The Hinge Function and Conductivity of PIL in Implementing Human Rights in Civil Proceedings in Europe: a Facilitating Role for PIL or PIL as a Complicating Factor? Elérhető itt: <https://shorturl.at/UEata> (letöltés ideje: 2024. 02. 30.), 5.

¹⁵¹ VAN CALSTER, i.m.210.

¹⁵² Civil Procedure Rules Practice Division 6B para 3.1. (3)

¹⁵³ ARZANDEH, Ardavan: „Gateways” within the Civil Procedure Rules and the future of service-out jurisdiction in England. *Journal of Private International Law*, Volume 15, Issue 3, 2019, 516-540. 524.

¹⁵⁴ HUANG, i.m.404.

¹⁵⁵ POESEN, i.m.1629.

¹⁵⁶ VAN CALSTER, i.m.211.

EUB már a Kalifelis v Schröder ügyben¹⁵⁷ kimondta, hogy a keresetek közötti szoros kapcsolat kifejezésnek autonóm, uniós szintű jelentéstartamot kell hordoznia.¹⁵⁸ Emellett a szűk értelmezés követelménye alapján az egyes alperesekkel szemben érvényesített követelések között mindenképpen fenn kell állnia valamilyen kapcsolatnak.¹⁵⁹

Ugyanakkor – ahogy arra már többször utaltam – a stratégiai pereskedés során a problémát elsősorban nem az anyavállalattal szembeni, hanem a leányvállalat feletti joghatóság megteremtése okozza. Az Európai Unió kívüli, harmadik országbeli leányvállalattal szembeni joghatóságot ugyanis nem alapozhatja meg a 8. cikk (1) bekezdésének az alkalmazása, hiszen az csak az Európai Unió területén lakóhellyel rendelkező alperessel szemben alkalmazható. Az ilyen sajátossággal nem rendelkező alperesekkel szembeni igényérvényesítés csak a tagállami rendelkezések alapján történhet. A fennmaradó joghatóság terjedelmében azonban jelentős eltérés mutatkozik a tagállamok között: azok olykor megengedik, olykor kizárják a leányvállalat feletti joghatóság lehetőségét.¹⁶⁰

Ezen okból kifolyólag szorgalmazták a szakirodalomban a joghatósági mechanizmus harmadik országbeli alperesekre való kiterjesztését. A mechanizmus uniós szinten történő alkalmazása nagy előrelépést jelentene a stratégiai pereskedés területén, hiszen lehetővé tenné, hogy az európai székhelyű anyavállalattal párhuzamosan, valamely európai bíróság előtt pereljék a károkozó, harmadik országbeli leányvállalatot. A joggyakorlat elemző részben is láthattuk, hogy több eljáró fórum a hasonló nemzeti szabályok alapján állapította meg a saját döntési jogosultságát a harmadik országokban elkövetett emberi jogi és környezeti sérelmekkel kapcsolatban.

POESEN szerint ugyan első ránézésre kedvező lehet a 8. cikk (1) bekezdés alkalmazásának a kiterjesztése, de valójában megkérdőjelezhető annak szükségessége a nemzeti szintű szabályok mellett.¹⁶¹ VAN DEN EECKHOUT is ehhez hasonlóan fogalmaz, amikor azt mondja, hogy a megfelelő nemzeti szabályok (például a forum necessitatis) létezése mellett a hasonló célú uniós

¹⁵⁷ C-189/87 Athanasios Kalifelis v Bankhaus Schröder, Münchmeyer, Hengst and Co. and others. ECLI:EU:C:1988:459.

¹⁵⁸ NAGY Csongor István: *Az Európai Unió nemzetközi magánjoga. Határon átnyúló jogviták az EU-ban.* Budapest, HVG-ORAC, 2006. 98. o.

¹⁵⁹ NAGY, i.m.98.

¹⁶⁰ SZABADOS, i.m.155.

¹⁶¹ Poesen, i.m.1629.

jogegységesítés lényegében közömbös volna.¹⁶² Izgalmas kérdést vet fel, hogy mennyiben szükséges jogegységesítés akkor, ha a néhány tagállamban létező szabályozás jelenleg is képes jogorvoslati lehetőséget nyújtani az emberi jogsérelmek áldozatainak, hiszen a hatékony tagállami szabályozás mellett az erőltetett harmonizáció akár a szubszidiaritás elvének sérelmét is felvetheti.

Álláspontom szerint a jogegységesítés mellett szólhat a nemzeti szabályok különbözősége. Hiába létezik ugyan a pertársaságon alapuló joghatósághoz hasonló nemzeti szabályozás Hollandiában, ha ez általánosságban nem mondható el a tagállamokról. Amennyiben az Európai Unió elő kívánja segíteni az emberi jogok érvényesülését azáltal, hogy megteremti a bírósághoz fordulás jogát az emberi jogi jogsérelmek áldozatainak, akkor az nem elegendő, ha a jogorvoslati lehetőség csak néhány tagállam nemzeti mechanizmusára korlátozódik. Ekkor ugyanis egységes európai joghatóságról nem beszélhetünk, az igényérvényesítésre csak egyes tagállamok – kiszámíthatatlan és különböző – bírósági gyakorlatának függvényében van lehetőség.

¹⁶² VAN DEN EECKHOUT: Corporate Human Rights Violations and Private International Law: The Hinge Function and Conductivity of PIL in Implementing Human Rights in Civil Proceedings in Europe: a Facilitating Role for PIL or PIL as a Complicating Factor? Elérhető itt: <https://shorturl.at/UEata> (letöltés ideje: 2024. 02. 30.).

6. Quo vadis Europa?

6.1. Extraterritorialitás és reflexív alkalmazás

A Brüsszel Ia. rendelet a joganyagban eszközölt változtatásokkal előrelépést jelent a harmonizált uniós nemzetközi magánjog területén. Ugyanakkor egyes szerzők rámutatnak, hogy az Európai Unió és a harmadik országok viszonyrendszerében (így az uniós jog külső dimenziójában) a jelenleginél nagyobb mérvű reform volt indokolt.¹⁶³ Ez a hiátus leginkább abban jelenik meg, hogy a bírósághoz fordulás joga eltérő mértékben érvényesülhet attól függően, hogy az alperes rendelkezik-e az Unióban lakóhellyel vagy székhellyel.¹⁶⁴

A Brüsszel I. rendelet átdolgozása során az Európai Bizottság komolyan foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy a rendelet hogyan működhet a nemzetközi jogrendben és milyen kapcsolatban állhat más országok szabályozásával.¹⁶⁵ A brüsszeli rezsim Európán kívüli extraterritoriális alkalmazása a tagállamokban létező önálló nemzetközi magánjogi kódexek fokozott egységesítését jelentené, amely nagyrészt azok – polgári és kereskedelmi ügyek tekintetében történő – felszámolását vonná maga után.¹⁶⁶ Ezt a komoly lépést azonban a jogalkotó még nem tette meg, annak ellenére, hogy Európa a stratégiai pereskedés területén csak akkor vállalhat aktív szerepet, ha lépéseket tesz a harmadik országbeli alperesekkel szembeni igényérvényesítés elősegítése érdekében.

Az előző alfejezetben láthattuk, hogy többen szükségtelennek tartják az uniós szabályok kiterjesztését, és elégségesnek tekintik a tagállami szabályozást. Ezen szabályok azonban országról országra különböznek, így a bírósághoz való fordulás joga, mint érték csak uniós szintű szabályok révén érvényesülhet. A joghatósági szabályok extraterritoriális alkalmazása közel sem példa nélküli: gondolhatunk a writek Anglián kívülre történő kézbesítési szabályára vagy éppen az amerikai ATS-re. Ráadásul az ATS alkalmazási körének szűkítésével a károsult csoportoknak nincs lehetősége az amerikai bíróságok előtti igényérvényesítésre, amely még több jogkeresőt vezethet Európa irányába.

A vállalati társadalmi felelősségvállalás térnyerése, valamint uniós szinten való szabályozása álláspontom szerint olyan folyamatot indított el, amelyre a nemzetközi magánjognak is reagálnia kell. Ebből adódóan a következőkben a forum necessitatis jogintézményét mutatom

¹⁶³ GARCIMARTÍN, Francisco: Brussels I instruments: past, present and... future. *Revue Critique De Droit International Privé*, 2018/3. 479-483. 482.

¹⁶⁴ Uo. 482.

¹⁶⁵ RUBIO – YIANNIBAS, i.m.19-20.

¹⁶⁶ Uo. 20.

be, amelyet alkalmasnak tartok a Brüsszel Ia. rendelet korlátjainak felszámolására és a stratégiai perekben való aktív európai szerepvállalás elősegítésére.

6.2. Forum necessitatis

Az Európai Parlament 2011. június 8-i, a szociálpolitika külső dimenziójáról, a munkaügyi és szociális normák előmozdításáról és az európai vállalatok szociális felelősségéről szóló állásfoglalásában, amely még a Brüsszel Ia. rendelet elfogadása előtt született, arra kérte a Bizottságot, hogy az új Brüsszel I. rendeletben végezzen el olyan módosításokat, amelyek megteremtik a felperesek számára a harmadik országban székhellyel rendelkező leányvállalatok és azok európai anyavállalataival szembeni együttes igényérvényesítést, valamint ennek érdekében hozzon létre kiegészítő joghatósági kritériumokat.¹⁶⁷ Ez a gondolat vezethet el a forum necessitatis intézményéhez, hiszen a hagyományos, területhez kötött joghatósági okok a stratégiai pereskedés területén nem jelentenek segítséget.¹⁶⁸

Az Európai Bizottság a Brüsszel I. rendelet felülvizsgálata során komolyan foglalkozott egy új joghatósági ok, a forum necessitatis szabályozásával.¹⁶⁹ A forum necessitatis alkalmazása lehetővé tenné, hogy egy bíróság joghatósággal rendelkezzen olyan jogvitában, amelyről azt gondolja, hogy nincs más olyan fórum, amely a jogvitát elbírálná vagy ahol a felperes a keresetét észszerűen előterjeszthetné.¹⁷⁰

A doktrínát az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikk (1) bekezdésére vezetik vissza, amely a bírósághoz fordulás jogát rögzíti.¹⁷¹ A forum necessitatis az olyan rendkívüli körülmények esetében segíti elő a bírósághoz való fordulás jogát, amikor a rendes joghatósági szabályok nem nyújthatnak segítséget.¹⁷² NWAPI a forum necessitatis összehasonlító elemzése alapján a következő definíciós elemeket határozza meg:¹⁷³

- A megkeresett fórumnak alapvetően nem lenne joghatósága az ügyben (a), de valamilyen kapcsolat mégis fennáll a megkeresett fórum és a jogvita között (b).¹⁷⁴

¹⁶⁷ Az Európai Parlament 2011. június 8-i állásfoglalása a szociálpolitika külső dimenziójáról, a munkaügyi és szociális normák előmozdításáról és az európai vállalatok szociális felelősségéről (2010/2205(INI)). Elérhető itt: <https://shorturl.at/XKrKx>.

¹⁶⁸ NWAPI, i.m.28.

¹⁶⁹ REDFIELD, Stephanie: Searching for Justice: The Use of Forum Necessitatis. *Georgetown Journal of International Law*, Volume 45. Issue 3. 2014. 893-928. 910.

¹⁷⁰ NWAPI, i.m.24.

¹⁷¹ Uo. 31.

¹⁷² Uo. 24

¹⁷³ Uo. 34.

¹⁷⁴ Uo. 34.

- Az egyébként joghatósággal rendelkező fórum előtt nem volna lehetséges az eljárás lefolytatása (c), illetve annak megkövetelése észszerűtlen lenne (d) és a külföldi fórum előtt nem teljesülnek a tisztességes eljárás feltételei (e).¹⁷⁵

Az Európai Bizottságnak a Brüsszel Ia. rendelet megalkotása során mérlegelnie kellett. A nemzetközi rend azt diktálja, hogy egy ország bíróságai csak ténylegesen elengedhetetlen esetekben gyakoroljanak bírói hatalmat egy másik állam polgárai fölött.¹⁷⁶ A forum necessitatis nem szerepel a Brüsszel Ia. rendelet végső változatában, amely arra a következtetésre vezet, hogy a jogalkotó a bírósághoz fordulás jogának biztosítása érdekében sem kívánt ezzel a szabállyal szembe menni.

Ugyanakkor a harmonizált szabályrendszerrel párhuzamosan számos Európai Unió tagállam nemzeti kódexe tartalmazza a forum necessitatis intézményét. Így többek között Belgium, Hollandia, Ausztria, Németország, Finnország, Litvánia, Luxemburg, Észtország, Lengyelország, Románia vagy Spanyolország nemzetközi magánjogi normái között található meg.¹⁷⁷

Szükséges lenne-e vajon uniós szinten is bevezetni egy új joghatósági okot? Az uniós szintű szabályozás mellett szól az az érv, hogy a tagállamok jogértelmezése nem azonos, és az eltérő értelmezés eltérő mértékben járul hozzá a bírósághoz fordulás jogának érvényesítéséhez. A Brüsszel Ia. megalkotásakor azonban hiányzott a szükséges egyetértés az új joghatósági ok létrehozásához. A konszenzus hiánya még inkább szembeötlő abból adódóan, hogy a nemzetközi magánjog területén megalkotott más uniós normákban kodifikálásra került a forum necessitatis, így a tartási rendelet¹⁷⁸ 7. cikke vagy az Öröklési rendelet¹⁷⁹ 11. cikke is rendelkezik róla.

Lehetséges, hogy a tagállamok nem szeretnék hasonló szabályt a polgári és kereskedelmi ügyekkel kapcsolatban? A Brüsszel Ia. rendszerével nem feltétlenül állna összhangban egy, a bíróságok számára ilyen széles mérlegelést megengedő szabály. POESEN szerint a nemzetközi magánjogi harmonizáció alapja, hogy a tagállamok megegyeztek bizonyos, előbb egyezményi,

¹⁷⁵ Uo. 34

¹⁷⁶ REDFIELD, i.m.910.

¹⁷⁷ NWAPI, i.m.32.

¹⁷⁸ 4/2009/EK rendelet a tartással kapcsolatos ügyekben a joghatóságról, az alkalmazandó jogról, a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az e területen folytatott együttműködésről.

¹⁷⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 650/2012/EU rendelete (2012. július 4.) az öröklési ügyekre irányadó joghatóságról, az alkalmazandó jogról, az öröklési ügyekben hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az öröklési ügyekben kiállított közokiratok elfogadásáról és végrehajtásáról, valamint az európai öröklési bizonyítvány bevezetéséről.

majd rendeleti szinten meghatározott joghatósági okokban az ítéletek tagállamok közötti akadálymentes elismerése és végrehajtása érdekében. A joghatósági szabályokat az uniós jogi normák tételesen definiálják, annak értelmezési kereteit az EUB alakítja ki. Éppen ezért POESEN szerint a forum necessitatis harmonizált, jogforrási szinten való megjelenítése tulajdonképpen a mérlegelés „kiszervezéséhez” vezetne, hiszen a tagállami bírónak kellene vizsgálnia a joghatósági ok körülményeinek a teljesülését.¹⁸⁰

POESEN véleménye egy irányba mutat BOBEK Főtanácsnok Feniks ügyben¹⁸¹ kifejtett álláspontjával,¹⁸² amely szerint egy 28 jogrendből álló sokszínű jogi térben ex ante észszerűen előrelátható szabályokra, és nem ex post facto magyarázatokra van szükség. Tehát a tagállami bíróságok nem vehetik át a jogalkotó funkcióját, azok csak az előre lefektetett normák szerint gyakorolhatják a joghatóságukat és nem pedig eljárásuk jogszerűségének utólagos indokolására kell törekedniük. A tételesen rögzített joghatósági okok bizonyos esetben merevséget szülhetnek, de ez szükséges ahhoz, hogy a szabályrendszer előrelátható legyen.

POESEN logikáját nem teljesen tartom helytállónak. A forum necessitatis uniós szinten való szabályozása nem a joghatósági mérlegelés kiszervezését, hanem éppen fordított célokat szolgálna. Bár a forum necessitatis mindenképpen tágabb mérlegelést követel meg a nemzeti bíraktól a saját joghatóságuk megállapításához, de az EUB ekkor is értelmezési kereteket állíthat fel. Ennek következtében a szabályt övező joggyakorlat is egységes keretek között érvényesülhetne valamennyi tagállamban.

A forum necessitatis szabálya olyan értékek érvényesítését segítené elő a nemzetközi magánjogban, amelyet az Európai Unió más területeken már jogi norma szintjén is kinyilvánított.¹⁸³ Álláspontom szerint a forum necessitatis az egyetlen olyan joghatósági ok, amely úgy segíthetné az emberi jogsértések áldozatait, hogy emellett az extraterritoriális alkalmazással kapcsolatos aggályok sem merülhetnének fel. A forum necessitatis szabályát ugyanis olyan szűk körben kellene megfogalmazni, amely az angol gyakorlatban felmerült Lungowe és Okpabi ügyekhez hasonlóan ténylegesen indokolja, elengedhetlenné teszi az európai beavatkozást.

¹⁸⁰ POESEN, i.m.1620.

¹⁸¹ C-337/17 Feniks sp. z o.o. v Azteca Products & Services SL EcLI:EU:C:2018:805.

¹⁸² Főtanácsnoki vélemény 69.

¹⁸³ Lásd CSDDD.

7. Összegzés

A jelen kutatás célja annak feltárása volt, hogy az Európán kívüli emberi jogsértések és környezeti károk áldozatai milyen eséllyel érvényesíthetik jogaikat az európai bíróságok előtt. Bár a stratégiai pereskedés jelensége nem új keletű, a vállalati társadalmi felelősségvállalás előtérbe kerülésével egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. Az Európai Unió keretei között megalkotott CSDDD (Corporate Sustainability Due Diligence Directive) jogi normaként kötelezi a nagyvállalatokat bizonyos társadalmi és környezeti sztemderdek betartására működésük során. Véleményem szerint ennek hatása az uniós nemzetközi magánjog területén is érezhető lesz. Nem elegendő a vállalati felelősséget konstatáló anyagi jogi norma amennyiben ahhoz nem társul megfelelő eljárásjogi szabályrendszer.

Márpedig a joghatósági szabályok elősegíthetik a bírósághoz fordulás jogát a harmadik országbeli alperesekkel szemben. Tekintettel arra, hogy az uniós jogrendben már jelenleg is fellelhetők olyan szabályok, amelyek anyagi jogi értékeket közvetítenek, véleményem szerint egy, a forum necessitatis elvén alapuló új joghatósági ok bevezetése összhangban állna a rendelet szellemiségével. A forum necessitatis egyedileg mérlegelhető jogalként biztosítana hozzáférést az európai bíróságokhoz azok számára, akik egyébként kívül esnének a Brüsszel Ia. rendelet hatályán.

A külföldi példák elemzése azt mutatja, hogy egyes országok kifejezetten extraterritoriális alkalmazást lehetővé tevő törvényeket vezettek be, míg más helyeken a nemzeti szintű kollíziós normák alapozzák meg a fórum joghatóságát harmadik országbeli alperesekkel szemben. Az amerikai Kiobel-ügy joggyakorlatának tükrében még inkább előtérbe kerül annak a jelentősége, hogy az európai fórumok befogadják-e az ilyen kereseteket. A stratégiai pereskedés dinamikusan fejlődő terület, amelyhez jelenleg csak néhány ország alakította ki a megfelelő intézményi kereteket. Az uniós jogrend csak akkor válhat hatékony eszközzé a stratégiai perek terén, ha egy új joghatósági szabályt vezet be, amely kiterjeszti a Brüsszel Ia. rendelet hatályát a harmadik országbeli alperesekre is.

Márpedig az uniós szinten deklarált értékek valódi érvényesülése csak akkor biztosítható, ha valamennyi tagállami bíróság azonos feltételek mellett bírálhatja el azokat az igényeket, amelyek az adott országban székhellyel rendelkező anyavállalatokhoz kapcsolódó jogsértésekből erednek. A bírósághoz fordulás jogának biztosítása a harmadik országbeli áldozatok számára tehát nemcsak az uniós célkitűzések megvalósítását szolgálná, hanem morális elégtételt is nyújtana a károsult csoportok számára, hozzájárulva Európa

felelősségvállalásához a globális gazdaság okozta egyenlőtlenségekért, amelyekhez az európai nagyvállalatok is hozzájárulnak.

Zárásként megállapítható, hogy az európai bíróságok joghatóságának kiterjesztése a harmadik országbeli jogsértésekre nem csupán jogi szükségszerűség, hanem az Európai Unió globális felelősségvállalásának kifejeződése is. A forum necessitatis elvén alapuló joghatóság bevezetése lehetőséget teremtene arra, hogy az emberi jogsértések és környezeti károk áldozatai valódi jogorvoslathoz jussanak az európai anyavállalatokkal szemben. Ez a lépés nemcsak a jogrendszer koherenciáját erősítené, hanem egyértelmű üzenetet is közvetítené arról, hogy Európa a globális gazdasági folyamatokban elkövetett visszaélések felett nem hunyhat szemet. Az ilyen szabályt értelmező bírósági gyakorlat egyrészt az uniós jogrend integritását biztosítaná, másrészt pedig hozzájárulna egy méltányosabb globális gazdasági rend kialakításához is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BRAUN Róbert: *Vállalati társadalmi felelősségvállalás: a vállalatok politikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2015.
- HORVÁTH Zsigmond: Ellátási láncszem – üzlet és emberi jogok nemzetközi magánjogi kérdései a KiK-ügy fényében. In: NEMESSÁNYI Zoltán (szerk.): *Nemzetközi Magánjogi Évkönyv 2023*. Budapest, ORAC Kiadó, 2023.
- KENGYEL Miklós – HARSÁGI Viktória: *Európai polgári eljárásjog*. Budapest, Osiris tankönyvek, 2009.
- MÁDL Ferenc: Érték vagy jogbiztonság a nemzetközi magánjogban. *Állam- és Jogtudomány*, 1985/3.
- NAGY Csongor István: *Az Európai Unió nemzetközi magánjoga. Határon átnyúló jogviták az EU-ban*. Budapest, HVG-ORAC, 2006.
- SZABADOS Tamás: A multinacionális vállalatok által elkövetett emberi jogsértések és az Európai Unió nemzetközi magánjoga. In: SOMSSICH Réka (szerk.): *Ratio et mensura Studia M. Király dedicata. Ünnepi dolgozatok Király Miklós 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2021.
- AHMED, Mukarrum: Private International law and substantive liability issues in tort litigation against multinational companies in the English courts: recent UK Supreme Court decisions and post-Brexit implications. *Journal of Private International Law*, Volume 18, Issue 1, 2022. 56-82.
- ARZANDEH, Ardavan: „Gateways” within the Civil Procedure Rules and the future of service-out jurisdiction in England. *Journal of Private International Law*, Volume 15, Issue 3, 2019. 516-540.
- BUENO, Niolas – BERNAZ, Nadia – HOLLY, Gabrielle – MARTIN-ORTEGA, Olga: The EU Directive on Corporate Sustainability Due Diligence (CSDDD): The Final Political Compromise. *Business Human Rights Journal*, 2024, 1-7.
- MCCORQUODALE, Robert: The Litigation Landscape of Business and Human Rights. IN: MEERAN, Richard – MEERAN, Jahan: *Human Rights Litigation against Multinationals in Practice*. Oxford University Press, 2021.
- THALER, Richard H.: *The Making of Behavioral Economics: Misbehaving*. W W Norton & Co., 2015.
- HUANG, Liping: Establishing Extraterritorial Jurisdiction of Home State for Investor Accountability: English and Dutch Anchoring Mechanism and an IIA Complement or

Alternative. *Asian Journal of WTO and International Health Law and Policy*, Volume 16, Issue 2. 2021. 393-420.

- VAN CALSTER, Geert: *European Private International Law: Commercial Litigation in the EU*. Third Edition, Oxford, UK; New York; NY, Hart Publishing, 2021.
- CHILDRESS III, Donald Earl: General Jurisdiction and the Transnational Law Market. 66 *Vanderbilt Law Review En Banc* 197, 2014. 67-80.
- WOUTERS, Jan – CHANET, Leen: Corporate Human Rights Responsibility: A European Perspective. *Northwestern Journal of International Human Rights*, Volume 6, Issue 2, 2008.
- JOSEPH, Sarah: *Parent Corporation Liability in Transnational Human Rights Cases. In: Corporations and Transnational Human Right Litigation*. London, Hart Publishing, 2004.
- VAN DEN EECKHOUT, Veerle: Promoting Human Rights within the Union: The Role of European Private International Law. *European Law Journal*, Volume 14. Issue 1., 2008, 105-127.
- POESEN, Michiel: Civil Litigation Against Third-Country Defendants In The EU: Effective Access To Justice As A Rationale For European Harmonization Of The Law Of International Jurisdiction. *Common Market Law Review*, 59, 1597-1632, 2022.
- CHAMBERS, Rachel: An Evaluation of Two Key Extraterritorial Techniques to Bring Human Rights Standards to Bear on Corporate Misconduct – Jurisdictional dilemma raised / created by the use of the extraterritorial techniques. *Utrecht Law Review*, Volume 14, Issue 2, 2018.
- GOLDSTON, James A.: Public Interest Litigation in Central and Eastern Europe: Roots, Prospects, and Challenges. *Human Rights Quarterly*, 28, 2006, 492-527.
- MIROCHA, Lukasz: Strategic Litigation: The Problem of the Abuse of Law and Other Critiques. 2019 *FORUM PRAWNICZE* 76, 2019.
- SCHUCK, Peter H.: Public Law Litigation and Social Reform. 102 *Yale Law Journal* 1763, 1993.
- BADER, Michael - SAAGE-MAAB, Miriam – TERWINDT, Carolijn: Strategic Litigation against the Misconduct of Multinational Enterprises: An anatomy of *Jabir and Others v KiK*. *Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, 2019, Volume 52, Issue 2. (22019) 156-171.

- JAGERS, Nicola M. – VAN DER HEIJDEN, Marie-Jose: Corporate Human Rights Violations: The Feasibility of Civil Recourse in the Netherlands. *Brooklyn Journal of International Law*, Volume 33, Issue 3. 2008. 834-870.
- REDFIELD, Stephanie: Searching for Justice: The Use of Forum Necessitatis. *Georgetown Journal of International Law*, Volume 45, Issue 3. 2014. 893-928.
- NWAPI, Chilenye: Jurisdiction by Necessity and the Regulation of the Transnational Corporate Actor. *Utrecht Journal of International and European Law*, 30(78), 2014.
- MICHOD, Adeline: of Rights and Men: An Assessment of European Jurisdictional Rules over Transnational Corporate Abuse Claims. *Trinity College Law Review*, 22, 2019. 7-34.
- ARISTOVA, Ekaterina: Tort Litigation against Transnational Corporations in the English Courts: The Challenge of Jurisdiction. *Utrecht Law Review*, Volume 14, Issue 2, 2019. 6-21.
- SANGER, Andrew: Symposion On Investor Responsibility: Corporate Responsibility In Domestic Courts: Still Out Of Reach? *AJIL Unbound*, 2019; 113: 4-9.
- HARTLEY, Trevor C.: Basic Principles Of Jurisdiction In Private International Law: The European Union, The United States And England. *International and Comparative Law Quarterly*, 2022; 71(1) 211-226.
- GARCIMARTÍN, Francisco: Brussels I instruments: past, present and... future. *Revue Critique De Droit International Privé*, 2018/3. 479-483.
- RUBIO, Juan José Álvarez – YIANNIBAS, Katerina: *Human Rights in Business – Removal of Barriers to Access to Justice in the European Union*. Routledge, 2017.
- BLEIMAIER, John Kuhn: The Doctrine of Comity in Private International Law. *The Catholic Lawyer*, Volume 24. Issue 4, 1979.
- HOPKINS, Samantha – O’KELLY, Ciarán - HACKETT, Ciara – PATTON, Clare: Okpabi and Others v Royal Dutch Shell and Another [2021] UKSC 3. *Northern Ireland Legal Quarterly*, 72(1) 2021. 148-159.
- VAN HO, Tara: Vedanta Resources Plc and Another v Lungowe and Others. *American Journal of International Law*, 2020; 114(1). 110-116.
- JI, Ma: Multinational Enterprises’ Liability for the Acts of Their Offshore Subsidiaries: The Aftermath of Kiobel and Daimler. *Michigan State International Law Review*, 23(2). 397-436.

- PAUST, Jordan J.: This History, Nature and Reach of the Alien Tort Claims Act. *Florida Journal of International Law*, Volume 16. Issue 2. 2004. 249-266.
- KONTOROVICH, Eugene: Implementing *Sosa v. Alvarez-Machain*: What Piracy Reveals about the Limits of the Alien Tort Statute. *Notre Dame Law Review*, 80. Issue 1. 2004. 111-162.

Felhasznált jogforrások:

- Az Európai Parlament és a Tanács 1215/2012/EU rendelete (2012. december 12.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról.
- Az Európai Parlament 2011. június 8-i állásfoglalása a szociálpolitika külső dimenziójáról, a munkaügyi és szociális normák előmozdításáról és az európai vállalatok szociális felelősségéről (2010/2205(INI)).
- Az Európai Parlament és a Tanács 650/2012/EU rendelete
- 4/2009/EK rendelet a tartással kapcsolatos ügyekben a joghatóságról, az alkalmazandó jogról, a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az e területen folytatott együttműködésről.
- Az Európai Parlament és a Tanács 593/2008/EK rendelete (2008. június 17.) a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról (Róma I.)
- Alien Tort Claims Act (28 U.S.C. § 1350)

Hivatkozott bírósági döntések:

- C-189/87 Athanasios Kalfelis v Bankhaus Schröder, Münchmeyer, Hengst and Co. and others ECLI:EU:C:1988:459
- C-327/10 Hypoteční banka a.s. kontra Udo Mike Lindner ügy
- C-337/17 Feniks sp. z o.o. v Azteca Products & Services SL ECLI:EU:C:2018:805.
- C-281/02 Andrew Owusu v N.B. Jackson, trading as 'Villa Holidays Bal-Inn Villas' and Others. ECLI:EU:C:2005:120
- C-189/87 Athanasios Kalifelis v Bankhaus Schröder, Münchmeyer, Hengst and Co. and others. ECLI:EU:C:1988:459.
- Lungowe and Ors. v Vedanta Resources Plc and Konkola Copper Mines Plc [2017] EWCA Civ 1528.
- Connelly v RTZ Corporation Plc and Another [1997] UKHL J0724-2
- Caparo Industries Plc v Dickman [1990] UKHL 2

- *Burnham v. Superior Court of California*, 495 U.S. 604
- *Filártiga v. Pena-Irala* 630 F.2d 876 (2d Cir. 1980)
- *Sosa v. Alvarez-Machain*, 542 U.S. 692 (2004)
- *Morrison v. National Australia Bank Ltd.*, 561 U.S. 247 (2010)
- *Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co.*, 621 F.3d 111 (2d Cir. 2010)
- *Young v Anglo American South Africa Limited et al.* [2014] EWCA Civ 1130.